

OPRACOWANIE EX POST

Seminarium badawcze

Wprowadzenie

Otrzymałszy od Komisji Europejskiej zadanie zwiększenia komunikacji i dialogu między praktykami, decydentami i naukowcami zajmującymi się badaniami opartymi na dowodach, Ośrodek Doskonalenia RAN zorganizował 17 października seminarium badawcze w Amsterdamie.

Punktem wyjścia dla seminarium badawczego był *Raport końcowy* (maj 2018 r.) Wysokiej Komisji Grupy Ekspertów ds. Radykalizacji (HLCEG-R).

Seminarium koncentrowało się na:

- tematach priorytetowych,
- dialogu pomiędzy badaczami, praktykami i decydentami,
- perspektywach dotyczących przyszłych priorytetów w celu zajęcia się aktualnymi lukami w wiedzy oraz sposobach lepszego kontaktu z badaczami i wynikami ich prac.

Niniejsze opracowanie
zostało przygotowane
przez Magnusa Ranstorpa,
kierownika ds. jakości
Ośrodka Doskonalenia
RAN

Badacze, praktycy i decydenci to trzy filary udanego podejścia do zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu (P/CVE). Dla HLCEG-R priorytet stanowi zwiększenie synergii i interakcji między tymi interesariuszami.

Seminarium badawcze RAN rozpoczęło bardziej systematyczną wymianę między tymi interesariuszami. Mając to na uwadze, kręgi badaczy, kręgi decydentów oraz praktycy ustalili sposób usprawnienia ich priorytetów badawczych i modalności w celu uwzględnienia dowodów z badań w praktykach i polityce. Praktycy, decydenci i badacze omówili najbardziej z ich punktów widzenia palące wyzwania w zakresie zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu, a także przyjrzeni się sposobom, które każdy z interesariuszy może wykorzystać, by zająć się tymi wyzwaniami poprzez współpracę i wspólny punkt koncentracji.

Ponadto seminarium badawcze przeanalizowało priorytetowe działania badawcze i ustaliło wyzwania oraz podstawowe tematy przyszłych badań zgodnie z tematyką priorytetową według HLCEG-R. Niniejsze opracowanie ex post stanowi bilans obecnej bazy dowodów w obszarach, którym HLCEG-R nadała priorytet, oraz trójstronnego dialogu, angażującego interesariuszy w dziedzinie badań, praktyki i tworzenia polityki. Zawiera także bilans tematów objętych priorytetem, które mają być badane w bliskiej współpracy w przyszłości.

Decydenci, praktycy i naukowcy: dzielenie się lekcjami i dylematami

Kontekst unijnych badań nad brutalnym ekstremizmem i radykalizacją jest bardzo złożonym obszarem: badacze pracują w wielu różnych dziedzinach akademickich (politologia, stosunki międzynarodowe, socjologia, kryminologia, religioznawstwo itd.) nad określonymi zagadnieniami brutalnego ekstremizmu, używając różnych metod jakościowych i ilościowych. Pomimo obszernego materiału badawczego wiele osób w kręgach akademickich i poza nimi uznaje konieczność przeprowadzenia przeglądów literatury i zinventaryzowania badań opartych na dowodach. Znaczna część prac naukowych z zakresu zwalczania brutalnego ekstremizmu opiera się na teorii i anegdotach, a nie na twardych danych, sprawdzonych za pomocą rygorystycznych metod naukowych. Jak wnikliwie zauważył Rohlwing (2016), „w badaniach empirycznych **chronicznie brakuje** dobrych **dowodów jakościowych i ilościowych**, które umocnią lub podważą powszechne założenia odnośnie do praktyki i polityki zwalczania brutalnego ekstremizmu”.⁽¹⁾Ta zasadna krytyka stanu badań związanych ze zwalczaniem brutalnego ekstremizmu została potwierdzona poniżej w naszym krótkim przeglądzie ustaleń opartych na dowodach w każdym z priorytetowych tematów badawczych podkreślonych w raporcie HLCEG-R i zorganizowanych zgodnie z tym raportem.

⁽¹⁾ Rohlwing, A. (17 sierpnia 2016 r.). Women, CVE, and the problem of empirical data: How can we better measure women’s roles in countering violent extremism? [post na blogu]. Dostępny w Internecie: <https://giwps.georgetown.edu/women-cve-and-the-problem-of-empirical-data-how-can-we-better->

Pomimo przekonujących prac akademickich, wnoszących wkład w ten zasób badawczy, istnieje pilna potrzeba skoncentrowania się na **lepszej jakości, działaniach interdyscyplinarnych** oraz identyfikacji **badania z zakresu priorytetowych zagadnień z dziedziny zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu**. Należy dokonać inwentaryzacji rozdrobnionych badań oraz ustalić i nadać priorytety **lukom w badaniach i wiedzy**, którymi należy się zająć.

Praktycy i decydenci pracujący nad zagadnieniami zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu wskazują także, że istnieje potrzeba solidniejszej bazy dowodów w celu opracowania i wdrożenia skutecznych inicjatyw z zakresu zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu. Aby lepiej służyć tworzeniu polityki i programów, a także narzędziom do oceny i ewaluacji ryzyka, zachodzi potrzeba zwiększenia badań.

Kręgi naukowe i kręgi praktyków/decydentów stoją przed szeregiem **wyzwań** we współpracy. Po pierwsze, naukowcy chcą „większej **klarowności definicji, koncepcji i ram** dotyczących badań nad zwalczaniem brutalnego ekstremizmu”.⁽²⁾ Po drugie, naukowcy często komunikują się z osobami niebędącymi naukowcami, używając trudnego do zrozumienia i nadmiernie skomplikowanego **języka**, a przy tym często pomijają **kwestie praktyczne, z bezpośredniego doświadczenia**, z którymi mają do czynienia praktycy. Po trzecie, naukowcy mają trudności z **dostępem do twardych, podstawowych danych**: ograniczenia w dostępie/udostępnianiu informacji poufnych, a

[measure-womens-roles-in-countering-violent-extremism/](#)

⁽²⁾ Zeiger, S., Aly, A. (2015). *Countering violent extremism: Developing an evidence-base for policy and practice*. Curtin University. Dostępny w Internecie: <http://www.hedayahcenter.org/Admin/Content/File-23201691817.pdf>

także przepisy dotyczące ochrony danych i prywatności, wprowadzone przez rządy, utrudniają naukowcom dostęp do danych. To z kolei ma poważny wpływ na zdolność kręgów naukowych do **sprawdzania bazowych założeń** dotyczących brutalnego ekstremizmu oraz środków służących jego zapobieganiu i zwalczaniu. Po czwarte, naukowcy i praktycy działają **w różnych ramach czasowych**: od praktyków oczekuje się szybkich wyników, podczas gdy naukowcy podlegają **rygorowi badań naukowych** i mają tę przewagę, że mogą pracować w dłuższej perspektywie czasowej. Wadą tej sytuacji jest to, że zanim naukowcy opublikują swoje obserwacje, natura **problemu może się zmienić** i/lub stać się mniej istotna. Podsumowując, „istnieją zauważalne różnice między naukowcami i praktykami w odniesieniu do celów, na które starają się mieć wpływ, systemów społecznych, w których działają, zmiennych, które próbują zmienić, a także dopuszczalnych ram czasowych na zajęcie się danymi problemami”⁽³⁾.

Niemniej jednak, choć współpraca między kręgami badawczymi a dziedzinami praktyków/decydentów w zakresie badań nad zapobieganiem i zwalczaniem brutalnego terroryzmu stanowi wyzwanie, daje również, co bardzo istotne, wiele **wspólnych możliwości**.

Po pierwsze, naukowcy mogą stosować **rygor badań naukowych** i prowadzić **kontrolę jakości** dla metod i programów praktyków. Zapewnienie bazy dowodów jest kluczowe dla tworzenia, wdrażania i oceny programów. Po drugie, praktycy mogą zwiększyć własne umiejętności **myślenia krytycznego**, by lepiej odróżniać dobre dane od złych⁽⁴⁾, natomiast naukowcy są w stanie pomóc

w zrozumieniu ich ustaleń naukowych, które często cechują się niedostępnymi szczegółami i kontekstualizacją. Po trzecie, naukowcy i praktycy mogą równocześnie skierować swoje starania w stronę wspólnego **projektowania, wdrażania i ewaluacji środków służących zapobieganiu i zwalczaniu brutalnego ekstremizmu**. Po czwarte, udział praktyków i decydentów w dyskusjach badawczych i ustalaniu punktu koncentracji oraz przebiegu badań **zapewnia istotność działań badawczych dla polityki i praktyki**. Po piąte, bliska współpraca zapewnia skoncentrowane, ukierunkowane działania oraz niezbędny, **przemysłany wykaz zasobów wiedzy** lub **inwentaryzację** istniejących prac badawczych w celu odnotowania zasobów wiedzy, luk w wiedzy oraz wszelkich brakujących elementów, które utrudniają postęp zarówno teorii, jak i praktyce.

Seminarium badawcze poświęcone było tym wyzwaniom i możliwościom dla badaczy, praktyków i decydentów, koncentrując się na istocie badań w obszarach priorytetowych wskazanych w raporcie HLCEG-R, a także na procesie wymiany punktów widzenia i zdobytych doświadczeń.

Obserwacje z seminarium

Komisja Europejska, która sfinansowała ponad 400 tys. tematów badawczych, podkreśla, że badania nad zapobieganiem i zwalczaniem brutalnego ekstremizmu wymagają dalszej konsolidacji w ramach szerszego procesu poprzez **dialog trójstronny** między naukowcami, decydentami i praktykami, a ewentualnie także poprzez wspólne procesy twórcze. Pytając decydentów i praktyków, co będzie potrzebne za 5

⁽³⁾ Rynes, S.L., Bartunek, J.M., Daft, R.L. (2001). Across the great divide: Knowledge creation and transfer between practitioners and academics. *Academy of Management Journal*, 44(2), 340-355.

⁽⁴⁾ Rynes, S.L., Bartunek, J.M., Daft, R.L. (2001). Across the great divide: Knowledge creation and transfer between practitioners and academics. *Academy of Management Journal*, 44(2), 340-355.

do 10 lat, kręgi naukowe mogą przewidywać okoliczności i potrzeby oraz identyfikować wiedzę i luki poprzez działania na rzecz bliższego dialogu trójstronnego.

Francja wspiera bliską współpracę między badaniami, polityką i praktyką. Od 2016 r. współpraca ta poszerzyła dialog między badaczami i decydentami w zakresie zagadnień zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu. Francuski Narodowy Ośrodek Badań Naukowych (**Centre national de la recherche scientifique - CNRS**) doszedł do porozumienia z agencjami bezpieczeństwa i wywiadu i wspiera bliską współpracę między decydentami i kręgami akademickimi w zakresie zagadnień związanych z brutalnym ekstremizmem. W ramach francuskich ministerstw powstały różne komitety naukowe: na przykład w 2017 r. premier Francji powołał Radę Naukową ds. Procesów Radykalizacji (Conseil scientifique sur les processus de radicalisation – **CosPRAD**). Zajmuje się ona mapowaniem badań nad radykalizacją i łączy badaczy oraz wyniki ich prac z decydentami. Współpracę tę umacnia analiza porównawcza i warsztaty tematyczne. Istnieje kilka platform ułatwiających wymianę i dialog między badaczami, decydentami i praktykami. Międzyministerialny Komitet ds. Zapobiegania Przestępstwom i Radykalizacji (Comité interministériel de prévention de la délinquance et de la radicalisation – **CIPDR**) finansuje i koordynuje konwergencję tych działań we Francji na różnych poziomach. **Finlandia** ma **krajową sieć badaczy** zajmujących się zagadnieniami brutalnego ekstremizmu. Między kręgami badaczy i decydentów istnieje strukturalna współpraca cechująca się dobrym wzajemnym zrozumieniem ról i granic. Badacze zapewniają wiedzę opartą na dowodach, lecz nie wnoszą wkładu w tworzenie polityki. Najnowsze dowody ze świata naukowego są przekazywane kręgom decydentów na regularnie odbywanych seminariach. Decydenci włączają najnowsze

dowody naukowe do krajowej strategii zwalczania brutalnego ekstremizmu.

W niektórych krajach UE istnieje długa (dłuższa) tradycja współpracy między badaczami, decydentami i praktykami, zaś w innych krajach stworzono określone struktury dla takiej współpracy, np. komitety naukowe ds. zagadnień związanych z zapobieganiem i zwalczaniem brutalnego ekstremizmu, think tanki lub sieci krajowe. Ten rodzaj współpracy to **sytuacja, w której korzystają wszyscy**: wspiera ona interakcję, decydenci mogą się aktywnie uczyć z badań i wspierać je, ewaluacja staje się skuteczniejsza dzięki bliskiemu dialogowi, a badania, wspierane przez rząd, stają się dostępne szerszemu gronu odbiorców.

Wzajemne zrozumienie ról pozostałych stron i ich zadań oraz gotowość do poświęcenia czasu i zasobów będą tworzyć solidne fundamenty współpracy. Istotne jest, by dialog między badaczami i decydentami odbywał się z konstruktywnym wzajemnym szacunkiem, pozbawionym wrogości.

Struktura raportu

W niniejszym raporcie ex post przeanalizowano następujące tematy badawcze: (a) oznaki i ryzyka radykalizacji: narzędzia oceny ryzyka; (b) zrozumienie czynników odporności; (c) bazę dowodów dotyczących czynników i ścieżek radykalizacji, w tym tendencji w zakresie radykalizacji wewnętrznej i powracających zagranicznych bojowników terrorystycznych (FTF); (d) ewaluacje różnych reżimów więziennictwa i ścieżki prowadzące do radykalizacji w więzieniu oraz z niej wyprowadzające; (e) zajęcie się grupami wrażliwymi (dzieci, migranci i osoby poszukujące ochrony międzynarodowej); (f) idee ekstremistyczne i ich rozpowszechnianie za pośrednictwem Internetu lub innych mediów; (g) ewaluację i udane interwencje w zakresie

zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu oraz (h) doświadczenia badawcze z zakresu zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu spoza UE.

Każdy temat obejmuje sekcję zawierającą podsumowanie niektórych obserwacji badawczych i baz dowodów z przyczynków naukowych poddanych recenzji naukowców. Podsumowanie nie jest w żadnym przypadku wyczerpujące, lecz służy jako punkt odniesienia w korzystaniu z wiedzy z punktów widzenia kręgów akademickich oraz praktyków i decydentów. Spostrzeżenia z dyskusji odbytych na seminarium badawczym zawarto pod koniec każdej sekcji, w dziale „Luki w badaniach i ustalenia”.

Oznaki i ryzyka radykalizacji: narzędzia oceny ryzyka

Według Boruma (2015) istnieje osiem klastrów ryzyka związanych z brutalnym ekstremizmem i terroryzmem: afekt/emocje, zachowania, styl poznawczy, przekonania/ideologia, postawy, czynniki społeczne oraz tożsamości i możliwości⁽⁵⁾. Przeprowadzono znaczącą liczbę badań nad sposobem lepszego dokonywania wyspecjalizowanych ocen ryzyka związanych z terroryzmem. Istniejące narzędzia oceny ryzyka koncentrują się na ocenie sposobu myślenia i rozumowania jednostki, a także ryzyka popełnienia przez te jednostki aktu przemocy. Przykładami są: **Extremism Risk Guidance [Wytyczne dotyczące ryzyka ekstremizmu] (ERG 22+)**, **Vulnerability Assessment Framework [Ramy oceny podatności] (VAF)**, **Violent Extremism Risk Assessment, version 2 [Ocena ryzyka brutalnego ekstremizmu, wersja 2] (VERA-2)**, **Structured Assessment of Violent Extremism**

[Strukturalna ocena brutalnego ekstremizmu] (SAVE) oraz Terrorist Radicalization Assessment Protocol [Protokół oceny radykalizacji terrorystów] (TRAP-18). Wiele z tych narzędzi oceny ryzyka zawiera trzy składniki: zaangażowanie, intencję i możliwości. Składniki te następnie dzielą się na określone wskaźniki ryzyka przewidujące i oceniające predyktory psychologiczne, sympatie i postawy wobec terroryzmu, ekstremizmu oraz radykalizacji. We wszystkich narzędziach oceny ryzyka występują listy wskaźników dla czynników, jak poniższa: (a) przekonania i postawy, (b) kontekst i intencja, (c) historia i możliwości, (d) stopień zaangażowania i motywacja oraz (e) okoliczności ochronne.

Rząd brytyjski stosuje ERG 22+ w procesie analizy kontrolnej jednostek skierowanych do procesu „Channel”. Podobnie VERA-2 jest narzędziem szeroko stosowanym przez służby więzienne i kuratorskie w kilku krajach. **IR46** (Islamitisch Radicaliserings-model) to holenderski model oceny ryzyka stosowany w środowisku współdziałania podmiotów przez Regionalną Izbę Bezpieczeństwa w Haaglanden (Veiligheidshuis). Częścią wspólną tych narzędzi oceny ryzyka są „wymiary ryzyka, takie jak: intencja i możliwości, oraz czynniki ryzyka, takie jak: niesprawiedliwość lub rozżalenie, indoktrynacja, dehumanizacja, myślenie w kategoriach „my–oni”⁽⁶⁾. Między poszczególnymi instrumentami oceny ryzyka istnieje szereg różnic. Narzędzie ERG 22+ zostało opracowane dla jednostek skazanych za przestępstwa terrorystyczne. VERA-2 to wyspecjalizowane narzędzie oceny ryzyka, zaprojektowane dla jednostek, które albo mają historię przemocy ekstremistycznej, albo/ oraz aktywnie uczestniczyły w brutalnym ekstremizmie (naruszenie prawa). TRAP-18 jest wykorzystywany

⁽⁵⁾ Borum, R. (2015). Assessing risk for terrorism involvement. *Journal of Threat Assessment and Management*, 2(2), 63.

⁽⁶⁾ Dean, G., Pettet, G. (2017). The 3 R's of risk assessment for violent extremism. *Journal of Forensic Practice*, 19(2), 91-101.

jako ramy dochodzeniowe i obejmuje 8 proksymalnych zachowań ostrzegawczych i 10 cech dystalnych, bardziej długoterminowych. TRAP-18 to „wzorzec dochodzeniowy ryzyka” mający na celu kierowanie analitykami wywiadu w dokonywaniu oceny zagrożenia dla ukierunkowanej przemocy. Podobnie jak TRAP-18, „RAN CoE Returnee 45” to narzędzie dochodzeniowe ryzyka, które nie zostało jeszcze przetestowane ani poddane walidacji. Ponadto twórcy VERA-2 zaprojektowali także narzędzie CYBERA (nazwa wywodzi się z określenia CYBER-VERA), które łączy wskaźniki ryzyka cyfrowego ze wskaźnikami ryzyka VERA-2.

Narzędzie **Structured Assessment of Violent Extremism (SAVE)** ma na celu ocenę ekstremistycznego sposobu myślenia i jego wpływu na mentalność pod względem dopuszczania się przemocy. SAVE obejmuje „wykaz 30 «poznawczych» wskaźników ryzyka (tj. sposoby postrzegania i przekonania) w formie listy kontrolnej oraz oprogramowanie pełniące rolę aplikacji wizualizacyjnej”⁽⁷⁾. Będący narzędziem strukturalnej oceny profesjonalnej (SPJ) Model of Analysis for Differentiating Delusional Disorder from the Radicalization of Extreme Beliefs–17 Factor [Model analizy na potrzeby odróżnienia zaburzeń urojeniowych od radykalizacji przekonanych skrajnych] (**MADDD-or-Rad-17**) został opracowany przez Marka Cunninghama (2018) w celu ustalenia, czy przestępstwo jest wynikiem zaburzeń urojeniowych, czy też wynika z radykalizacji poglądów skrajnych⁽⁸⁾.

Szeroko rzecz ujmując, istnieją **trzy podstawowe modele oceny ryzyka**. Opisano je poniżej.

- Ocena profesjonalna, obejmująca predykcje ryzyka oparte wyłącznie na doświadczeniu danego profesjonalisty i znajomości ocenianej jednostki.
- Narzędzia aktuarialne, oparte na listach kontrolnych wskaźników ryzyka, w których stosuje się wzór prowadzący do całościowej predykcji ryzyka (np. ryzyko wysokie, średnie lub niskie).
- Model SPJ, który jest połączeniem obu podejść (profesjonalnego i aktuarialnego) i ma za zadanie kierować procesem w sposób systemowy, identyfikując ryzyka i oceniając daną jednostkę w kontekście. W tym modelu SPJ ocena oparta jest zarówno na obecności, jak i istotności czynników ryzyka w odniesieniu do danej jednostki.

Modele te kierują procesem współpracy wielu podmiotów, tworzą wspólne zrozumienie we wszystkich agendach rządowych i dostarczają wskaźników ryzyka możliwych do wykorzystania przy przyszłych przypadkach przemocy. Są one również użyteczne z punktu widzenia rehabilitacji/leczenia, gdyż niektóre oceny ryzyka obejmują czynniki ochronne.

Działania badawcze oceniają wiarygodność tych narzędzi oceny ryzyka oraz subiektywność oceny profesjonalisty w ocenach ryzyka. Badacze podkreślają kwestie związane z metodologią, takie jak: niskie wskaźniki bazowe, a także problemy z walidacją i wiarygodnością przy ujmowaniu różnych rodzajów osobowości i zachowań ryzykownych. Niektórzy badacze zastanawiają się, czy skale ocen zastosowane w VERA-2 zostały w

⁽⁷⁾ Dean, G., Pettet, G. (2017). The 3 R's of risk assessment for violent extremism. *Journal of Forensic Practice*, 19(2), 93.

⁽⁸⁾ Cunningham, M.D. (2018). Differentiating delusional disorder from the radicalization of extreme beliefs: A 17-factor model. *Journal of Threat Assessment and Management*, 5(3), 137.

rzeczywistości poddane krytyce lub czy w ogóle są udokumentowane⁽⁹⁾.

W systemowym przeglądzie narzędzi oceny ryzyka Scarcella i in. (2016) odnotowują, że jedynie połowa z przeanalizowanych opracowań/narzędzi zawierała jasny opis instrumentów, zaś ocena właściwości psychometrycznych była całościowo niska. Niniejsze opracowanie zachęca badaczy do opracowania złotego standardu stosowalności i wiarygodności dla wytycznych oraz list kontrolnych związanych z oceną ryzyka. Podkreślamy, że „instrumenty muszą być testowane, stosowalność i wiarygodność muszą podlegać krzyżowej weryfikacji, zaś wyniki badań muszą dać się replikować i poddać krytyce”. Jeżeli narzędzia oceny ryzyka wykorzystywane są bez uprzedniego ujawnienia wyników badań, prowadzi to do powstania istotnych kwestii etycznych.

Niezbędne są dalsze badania nad względną wartością czynników ryzyka. Borum (2015) proponuje 8 fundamentalnych zakresów „jako ramy zbierania danych: afekt/emocje, zachowania, styl poznawczy, przekonania/ideologia, podstawy, czynniki społeczne, tożsamości i możliwości, przy czym każdy zakres zawiera konkretniejsze linie dochodzenia, by objąć zarówno mechanizmy

«aktywujące», jak i «uwalniające od zahamowań»⁽¹⁰⁾.

Niektórzy badacze podkreślają potrzebę kontekstualizacji czynników ryzyka przy ocenie trajektorii poszczególnych jednostek w celu ustalenia, które czynniki są bardziej znaczące. Inni argumentują, że należy rozróżnić podatność w ogóle i specyficzną podatność związaną z radykalizacją. Stąd też ważne jest, by „rozdzielić «podatność» na radykalizację na dwa wymiary: wrażliwość na zmianę moralną oraz wrażliwość na ekspozycję na środowisko radykalizujące”⁽¹¹⁾. Pierwszy wymiar podlega zdolnościom poznawczym i zasadom opartym na wartościach, drugi zaś doborowi społecznemu i samodzielnemu. Borum (2014) twierdzi, że oceny ryzyka muszą koncentrować się na „skłonnościach jednostki w zakresie motywacji, atrybucji, wolitywności, emocjonalności, postaw i spojrzenia na świat⁽¹²⁾”.

Wobec narzędzi oceny ryzyka kierowane są również różne formy krytyki. Bardzo niewiele narzędzi oceny ryzyka i czynników ryzyka przeszło walidację empiryczną. Są one także stosowane w sposób niespójny i widać nadmierne poleganie na statycznych czynnikach ryzyka⁽¹³⁾. Niektórzy twierdzą, że kładzie się przesadnie nacisk na jednostkę, a niewystarczająco na wzajemne relacje tej jednostki z czynnikami kontekstualnymi

⁽⁹⁾ Scarcella, A., Page, R., Furtado, V. (2016). Terrorism, radicalisation, extremism, authoritarianism and fundamentalism: a systematic review of the quality and psychometric properties of assessments. *PLoS one*, 11(12), e0166947.

⁽¹⁰⁾ Borum, R. (2015). Assessing risk for terrorism involvement. *Journal of Threat Assessment and Management*, 2(2), 63.

⁽¹¹⁾ Corner, E., Bouhana, N., Gill, P. (2018). The multifinality of vulnerability indicators in lone-actor terrorism. *Psychology, Crime & Law*, 1-22.

⁽¹²⁾ Borum, R. (2014). Psychological vulnerabilities and propensities for involvement in violent

extremism. *Behavioral Sciences & the Law*, 32(3), 286-305.

⁽¹³⁾ RTI International (2018). *Countering violent extremism: The application of risk assessment tools in the criminal justice and rehabilitation process. Literature Review*. Prepared for First Responders Group Department of Homeland Security Science and Technology Directorate.

Dostępny w Internecie:
https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/OPSR_TP_CVE-Application-Risk-Assessment-Tools-Criminal-Rehab-Process_2018Feb-508.pdf

(środowisko). Inni utrzymują, że celem narzędzi oceny ryzyka jest zidentyfikowanie ryzyka radykalizacji jednostki, a nie dopuszczenia się przez nią przemocy.

Kolejną godną uwagi kwestią jest poziom umiejętności i wykształcenia oceniającego: to ważne, gdyż oceny ryzyka często przeprowadzane są przez jedną osobę oceniającą. Istotne jest także pytanie, kto powinien przeprowadzać oceny ryzyka. Dla przykładu: van de Weert i Eijkman podnoszą kwestię subiektywności w wykrywaniu radykalizacji i brutalnego ekstremizmu. Zauważają, że osoby pracujące z młodzieżą są niewystarczająco wyposażone, by móc wykrywać (brutalny) ekstremizm na poziomie lokalnym⁽¹⁴⁾.

Luki w badaniach i ustalenia

Badaniu ocen ryzyka brutalnych ekstremistów poświęcono szereg projektów unijnych. Badania wskazują, że istnieje **pozytywna korelacja między zaburzeniami zdrowia psychicznego a brutalnym ekstremizmem (nie ma jednak związku przyczynowego)** – fakt ten czasami trudno jest decydentom uznać. Choć opracowane zostały różne **narzędzia finansowane przez EU**, jest jasne, że **uzupełniają się one wzajemnie**, a nie konkurują ze sobą i nie powielają działań.

Europejski projekt pt. „Database and Assessment of Risks of violent Extremists” [Baza danych i ocena ryzyka brutalnych ekstremistów] (**DARE**) opracował bazę danych skazanych terrorystów oraz brutalnych ekstremistów i ich czynów. Klucz kodowy załączony do DARE identyfikuje najbardziej krytyczne czynniki ryzyka i będzie wykorzystywany w systematycznej ocenie akt sądowych. **Klucz kodowy DARE** wykorzystuje

„dane demograficzne, analizę aktów oskarżenia i czynów, analizę osoby badanej, historię przestępstw i historię osobistą, ścieżkę rozwoju, psychopatologię, radykalizację oraz pozycje z instrumentu oceny ryzyka w odniesieniu do brutalnego ekstremizmu VERA-2R”⁽¹⁵⁾.

DARE i inne podobne projekty muszą **uwzględnić unijne Rozporządzenie o ochronie danych (RODO) (Rozporządzenie (UE) 2016/679)** i przestrzegać go. Jednym z rozwiązań jest w tym przypadku wykorzystywanie szyfrowanych danych osobowych.

MINDb4ACT to projekt oparty na współpracy siedmiu podmiotów organów ścigania (LEA), think tanków, ośrodków badawczych, uczelni, organizacji branżowych i organizacji pozarządowych (NGO) pochodzących z 10 państw członkowskich (Belgia, Dania, Niemcy, Hiszpania, Francja, Włochy, Austria, Polska, Finlandia i Wielka Brytania). W ramach 21 projektów pilotażowych odbędą się praktyki i interwencje w pięciu kluczowych obszarach: (a) więziennictwo i sądownictwo, (b) szkoły i ośrodki nauczania, (c) hotspoty dla imigrantów i ośrodki dla uchodźców, (d) miasta oraz (e) Internet i media⁽¹⁶⁾. Celem jest nie tyle przewidywanie gwałtownego ekstremizmu, co zapobieganie mu.

„Policy recommendation and improved communication tools for law enforcement and security agencies preventing violent radicalisation” [Rekomendacja w zakresie polityki i usprawnione narzędzia komunikacyjne dla organów ścigania i bezpieczeństwa zapobiegających gwałtownej radykalizacji] (**Pericles**) to projekt poświęcony „procesom

⁽¹⁴⁾ van de Weert, A., Eijkman, Q.A. (2018). Subjectivity in detection of radicalisation and violent extremism: a youth worker's perspective. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 1-24.

⁽¹⁵⁾ DARE Codebook Violent Extremists (Version 05-10-18) w posiadaniu autora.

⁽¹⁶⁾ MINDb4ACT (2018). About MINDb4ACT. Dostępny w Internecie: <https://mindb4act.eu/about/>

tranzycyjnym w radykalizacji”⁽¹⁷⁾. W ramach projektu obserwowano 15 przestępców w Niemczech. Po profesjonalnej diagnozie ustalono, że sześciu z 15 cierpiało na zaburzenia umysłowe. Postawy ekstremistyczne skrajnej prawicy są coraz częstsze wśród młodych powyżej 15 lat, a prawdopodobieństwo ich wystąpienia jest wyższe, jeżeli takie poglądy wyraża rodzina danej osoby niż w przypadku, gdy poglądy te są wyznawane przez przyjaciół.

Zrozumienie czynników odporności

Szeroko rzecz ujmując, odporność to zdolność jednostki do adaptacji i przezwycięzania przeciwności w obliczu stanowiących wyzwanie okoliczności i traum. Kwestia odporności jest złożona i wielowymiarowa, gdyż należy uwzględnić poziom odporności: odporność na poziomie indywidualnym (przezwyciężenie ataku terrorystycznego lub budowanie indywidualnej odporności pozwalającej na odrzucenie przekazów ekstremistycznych) lub odporność na poziomie społeczności (rozwój silnych więzi społecznych, które są krytyczne dla zapobiegania przemocy i polaryzacji społeczności).

W zapobieganiu przemocy występuje wiele czynników ochronnych, które mają zastosowanie do brutalnego ekstremizmu.

Sieckelinck i Gielen (2017) zidentyfikowali kilka czynników ochronnych, które wspierają odporność jednostek: zwiększanie społecznych

umiejętności radzenia sobie z emocjami poprzez zarządzanie gniewem i rozwiązywanie konfliktów; demokratyczne obywatelstwo; wiedza religijna, narracje przeciwne i środki bezpieczeństwa w Internecie; udział i terapia traum; wspierające i ciepłe środowisko rodzinne; także autonomia, szacunek do samego siebie i poczucie samokontroli (sprawczości), co obejmuje dobrostan społeczny i emocjonalny oraz umiejętności życiowe⁽¹⁸⁾.

W systematycznym przeglądzie badań nad czynnikami chroniącymi przed ekstremizmem i gwałtowną radykalizacją **Lösel et al. (2018)** zidentyfikowali 30 różnych czynników ochronnych mających skutek ochronny: „samokontrola, przestrzeganie prawa, akceptacja zasadności istnienia policji, choroba, pozytywne zachowania rodzicielskie, nieodwołyujący się do przemocy partnerzy, osiągnięcia w szkole, nieodwołyujący się do przemocy koledzy, kontakt z cudzoziemcami oraz podstawowe przywiązanie do społeczeństwa”⁽¹⁹⁾. W innym badaniu, dotyczącym brutalnego ekstremizmu w edukacji wyższej, **Van Brunt, Murphy i Zedginidze (2017)** zidentyfikowali kilka czynników ochronnych. Są to: powiązania społeczne, pluralistyczna inkluzywność, możliwość dania upustu emocjom bez odwoływania się do przemocy, bezpieczeństwo socjalne, stabilność emocjonalna, zaangażowanie zawodowe/naukowe,

⁽¹⁷⁾ Pericles (2018). Pericles. Overall concept. Dostępny w Internecie: <http://project-pericles.eu/about/>

⁽¹⁸⁾ Sieckelinck, S. Gielen, A.-J. (2018). Protective and promotive factors building resilience against violent radicalisation. RAN CoE Issue Paper, April 2018.

Dostępny w Internecie: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-

[papers/docs/ran_paper_protective_factors_042018_en.pdf](#)

⁽¹⁹⁾ Lösel, F., King, S., Bender, D., Jugl, I. (2018).

Protective Factors Against Extremism and Violent Radicalization: A Systematic Review of the Evidence.

International Journal of Developmental Sciences, 12(9), 1-14.

kompetencje globalne, empatia, odporność oraz konsekwencje czynów⁽²⁰⁾.

Bhui et al. (2014) testowali hipotezy dotyczące depresji, przeciwności psychospołecznych i zasobów społecznych jako czynników ryzyka i odporności we wczesnych stadiach radykalizacji⁽²¹⁾. Po zbadaniu 608 osób, których rodziny wywodzą się z Pakistanu lub Bangladeszu, w wieku 18-45 lat, mających korzenie muzułmańskie i zamieszkałych w East London oraz Bradford, ustalili, że osoby, które najbardziej sympatyzowały z brutalnymi protestami i terroryzmem, z większym prawdopodobieństwem zgłaszały depresję. Stwierdzili również, że dla tych osób religia była ważna.

Badacze zidentyfikowali ścisły związek między odpornością indywidualną i odpornością społeczności. Niektórzy badacze sugerują, że dla odporności społeczności fundamentalne są powiązania społeczne, grupy społeczne oraz kapitał społeczny. Angażowanie marginalizowanych lub niedostatecznie reprezentowanych członków społeczności to ważny składnik wzmacniania odporności społeczności. Badania wskazują, że polityka prowadząca do tworzenia „podejrzanych społeczności” podważa odporność. Choć silne społeczne poczucie tożsamości w określonych

grupach etnicznych lub religijnych może budować odporność na ekstremizm, wykluczenie społeczne może prowadzić do podatności na brutalny ekstremizm. Rozwijanie silnych partnerstw między społecznościami i władzą publiczną stanowi centralny komponent umacniania odporności społeczności.

Ellis i Abdi (2017) argumentują, że istnieją trzy typy powiązań społecznych, które są krytyczne dla odpornej społeczności w odniesieniu do brutalnego ekstremizmu: więzi, połączenia i powiązania⁽²²⁾. Bardzo ważne jest, by rządy współpracowały w tych trzech wymiarach w celu umocnienia powiązań i partnerstwa ze społecznościami.

Grossman et al. (2017) opracowali środek „Building Resilience to Violent Extremism” [Budowanie odporności na brutalny ekstremizm] (BRAVE-14), obejmujący 5 czynników i 14 pozycji poddanych walidacji, a służący identyfikacji i zrozumieniu odporności młodych ludzi na brutalny ekstremizm na poziomie społeczności. Istnieje pięć czynników leżących u podstaw odporności młodzieży na gwałtowny ekstremizm: tożsamość kulturowa i poczucie powiązania, kapitał połączeń, kapitał powiązań, zachowania związane z przemocą i przekonania związane z przemocą⁽²³⁾.

⁽²⁰⁾ Van Brunt, B., Murphy, A., Zedginidze, A. (2017). An exploration of the risk, protective, and mobilization factors related to violent extremism in college populations. *Violence and Gender*, 4(3), 81-101.

⁽²¹⁾ Bhui, K., Everitt, B., Jones, E. (2014). Might depression, psychosocial adversity, and limited social assets explain vulnerability to and resistance against violent radicalisation? *PLoS one*, 9(9), e105918.

Dostępny w Internecie:
<https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0105918>

⁽²²⁾ Ellis, B.H., Abdi, S. (2017). Building community resilience to violent extremism through genuine partnerships. *American Psychologist*, 72(3), 289.

⁽²³⁾ Grossman, M., Ungar, M., Brisson, J., Gerrand, V., Hadfield, K., Jefferies, P. (2017). Understanding youth resilience to violent extremism: A standardised research measure. Alfred Deakin Institute for Citizenship and Globalisation (Deakin University, Australia) and the Resilience Research Centre (Dalhousie University, Canada). Dostępny w Internecie:

http://www.deakin.edu.au/_data/assets/pdf_file/0010/1374679/Understanding-Youth-Resilience-to-Violent-Extremism-the-BRAVE-14-Standardised-Measure.pdf

Istnieją różne modele zwiększania odporności w społecznościach. Udatne partnerstwo obejmuje w szczególności zidentyfikowanie kwestii ważnych dla członków społeczności zamiast koncentrowania się na brutalnym ekstremizmie. Nieodłączne składniki to promowanie atmosfery zaufania, szacunek i wspólne tworzenie. Niektórzy badacze popierają ideę, że **model Community-Based Participatory Research [Badanie uczestniczące oparte na społeczności] (CBPR)** jest przydatnym modelem, który pomógł zająć się problemem przemocy wśród młodzieży z mniejszości etnicznych⁽²⁴⁾.

Badając odporność społeczności w Danii, **Dalgaard-Nielsen i Schack (2016)** doszli do wniosku, że „wysoki poziom wiedzy o zwalczaniu brutalnego ekstremizmu przy braku zaufania ze strony społeczności daje niewielki efekt”⁽²⁵⁾. Autorzy raportu **CERTA (2016)**, poświęconego odporności na radykalizację i brutalny ekstremizm w Danii, doszli do wniosku, że rodziny, bliscy przyjaciele i mentorzy wraz ze społecznościami religijnymi są najsilniejszymi czynnikami mającymi pozytywny wpływ na odporność⁽²⁶⁾.

Opracowanie **Gielen (2017)** oferuje przydatny zarys istniejącej literatury poświęconej odporności oraz działań mających na celu wykorzystanie szkolenia z odporności w odniesieniu do wrażliwych jednostek i grup. W szczególności autorka wskazuje, że warto opracowywać i

oceniać narzędzia odporności oraz programy mentorskie w sektorze edukacji⁽²⁷⁾. W podobny sposób różne metody stosowane są do wspierania odporności społeczności w programie „**More than a Game**” [Więcej niż gra], który jest skoncentrowanym na sporcie programem mentorskim dla młodzieży w Melbourne, w Australii. W programie wykorzystuje się sporty zespołowe do zajęcia się kwestiami tożsamości, przynależności i izolacji kulturowej wśród młodych muzułmanów⁽²⁸⁾.

Kolejnym ważnym obszarem analizy badań jest rola **policji środowiskowej [community policing]** we wzmacnianiu odporności społeczności. Istnieje bardzo niewiele opracowań zajmujących się lub zarysowujących trudne procesy tworzenia relacji między policją środowiskową a społecznościami lokalnymi. Wyjątek stanowi opracowanie **Stanifortha (2014)**, które prezentuje zarys zasad pracy policji środowiskowej⁽²⁹⁾. Potrzeba jest więcej badań nad **sposobami skutecznego** dotarcia i komunikacji z młodymi osobami w przedmiocie brutalnego ekstremizmu.

Luki w badaniach i ustalenia

Istotne jest zdefiniowanie odporności, a **kluczowe skoncentrowanie się na czynnikach ochronnych**, zamiast samej identyfikacji potencjalnych czynników ryzyka. Jakie czynniki ochronne działają w przypadkach, w których niektóre jednostki się

⁽²⁴⁾ Ellis, B.H., Abdi, S. (2017). Building community resilience to violent extremism through genuine partnerships. *American Psychologist*, 72(3), 289.

⁽²⁵⁾ Dalgaard-Nielsen, A., Schack, P. (2016). Community resilience to militant Islamism: Who and what?: An explorative study of resilience in three Danish communities. *Democracy and Security*, 12(4), 309-327.

⁽²⁶⁾ CERTA Intelligence & Security. (2016.) Motstandskraft mod radikaliserings og voldelig ekstremisme – et eksplorativt studie af modstandskraft i udvalgte danske lokalmiljøer (Trygfonden).

⁽²⁷⁾ Gielen, A.-J. (2017). Countering violent extremism: A realist review for assessing what works, for whom, in what circumstances, and how?. *Terrorism and Political Violence*, 1-19.

⁽²⁸⁾ Johns, A., Grossman, M., McDonald, K. (2014). 'More than a game': The impact of sport-based youth mentoring schemes on developing resilience toward violent extremism. *Social Inclusion*, 2(2), 57-70.

⁽²⁹⁾ Staniforth, A. (2014). *Preventing terrorism and violent extremism*. Oxford University Press.

zradycalizowały, a inne nie? Istnieje **potrzeba przeprowadzenia większej liczby badań nad czynnikami ochronnymi** i dynamiczną interakcją między tymi czynnikami, a także nad **korelacją między czynnikami ochronnymi i czynnikami ryzyka**.

Decydenci powinni przyjąć holistyczne **podejście oparte na silnych punktach, koncentrując się na odporności**, a nie wyłącznie na podejściu opartym na ryzyku. W promowaniu odporności **skuteczne jest podejście trójkierunkowe**, gdyż zajmuje się ono aspektami **emocjonalnymi, związanymi z relacjami oraz poznawczymi i ideologicznymi**. Odporność u ludzi młodych może być stymulowana przez uczestnictwo, wzmocnienie podmiotowości oraz zwiększoną spójność społeczną. Ponadto odporność należy wzmacniać poprzez **działania edukacyjne i umiejętność posługiwania się mediami społecznościowymi**.

Nie ma potrzeby **ewaluacji podejść opartych na współpracy kilku podmiotów**, gdyż są one często ograniczone do pojedynczych interwencji. Istotne jest, by zrozumieć, **w jaki sposób we współpracy wielu podmiotów faktycznie uwzględnia się w ocenach czynniki ochronne**.

Kolejnym obszarem, w którym brakuje badań, są środki budowania odporności **ludzi młodych, który już wyrażają gniew wobec społeczeństwa**. Znaczącym wyzwaniem dla osób pracujących w tym obszarze jest zrozumienie, że odporność najlepiej funkcjonuje u tych osób, które jej nie potrzebują.

Baza dowodów dotyczących czynników i ścieżek radykalizacji,

⁽³⁰⁾ Radicalisation Awareness Network, Centre of Excellence (2016). *The root causes of violent extremism*. RAN Issue Paper. Amsterdam. Dostępny w Internecie: [https://ec.europa.eu/home-](https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_root-causes_jan2016_en.pdf)

w tym tendencji w zakresie radykalizacji wewnętrznej i powracających zagranicznych bojowników terrorystycznych

Istniejące badania wskazują, że radykalizację napędza i podtrzymuje szereg przyczyn. Zrozumienie radykalizacji i ścieżek prowadzących do brutalnego ekstremizmu wymaga wyjaśnień wieloprzyczynowych i wielopoziomowych: nie ma jednego profilu, a jednostki nie podążają jednym jedynym szlakiem.

Powiązane z tym Opracowanie Tematyczne RAN (2016) przedstawia koncepcję brutalnego ekstremizmu jako kalejdoskopu czynników tworzących indywidualne, czasem zaskakujące się kombinacje: należą do nich indywidualne czynniki społeczno-psychologiczne, czynniki socjalne, czynniki polityczne, wymiary ideologiczne i/lub religijne, rola kultury i kwestie tożsamości oraz trauma i inne mechanizmy aktywizujące, a wszystkie z nich występują obok trzech kluczowych elementów, które pełnią rolę motoru radykalizacji, a mianowicie: dynamiki grupy, radykalizatorów/prowadzących oraz roli mediów społecznościowych⁽³⁰⁾. Mechanizmy radykalizacji są produktem interakcji wewnątrz jednostki między czynnikami popychającymi i przyciągającymi.

Ostatnie badania nad czynnikami radykalizacji i prowadzącymi do niej ścieżkami koncentrują się na zrozumieniu konkretnych czynników, procesów bazowych i interakcji między nimi. Rozwikłanie tych relacji wzajemnych między czynnikami i ich zrozumienie jest kluczowe dla interwencji

[affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_root-causes_jan2016_en.pdf](https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_root-causes_jan2016_en.pdf)

prewencyjnych. Badacze argumentują, że w badaniach trzeba uchwycić bazowe siły napędowe i punkty masy krytycznej zarówno dla radykalizacji, która prowadzi do przemocy, jak i dla radykalizacji, która do przemocy nie prowadzi.

W jednym z pierwszych **wielodyscyplinarnych systemowych przeglądów literatury** koncentrujących się na radykalizacji młodych ludzi w Europie **Campelo et al. (2018)** podkreślają wielość czynników podatności na różnych poziomach i proponują trzy poziomowy model dla procesów radykalizacji wśród młodzieży⁽³¹⁾. Pod względem indywidualnych czynników ryzyka opracowanie to identyfikuje podatności związane z cechami lub podatności psychologiczne (wymiar depresyjny; zachowania uzależniające i ryzykowne; wczesne doświadczenie porzucenia w historii życia; kruche struktury rodzinne; zmiany w czasie dorastania i poszukiwanie ideału; osobista niepewność i odzyskanie utraconej godności; postrzegana niesprawiedliwość; zdarzenia aktywizujące, takie jak: trauma, śmierć lub inne wydarzenia zmieniające życie, oraz mechanizmy psychopatologiczne, które umacniają radykalne zaangażowanie). Opracowanie analizuje także czynniki mikrośrodowiskowe: przyjaźń ze zradykalizowanymi jednostkami, dysfunkcjonalność rodziny, podobieństwa do mechanizmu lojalności w sektach oraz dehumanizacja w celu usprawiedliwienia użycia przemocy. Na poziomie makrośrodowiskowym czynnikami ryzyka są: polaryzacja społeczna, postrzegane zagrożenie dla grupy, rola ideologii

religijnej, kontekst geopolityczny i procesy zmian społecznych. Badanie to wskazuje na kluczową rolę osób zawodowo zajmujących się zdrowiem psychicznym, a konkretnie psychiatrią wieku dojrzewania, w prewencji drugiego i trzeciego poziomu.

Eisenman i Flavahan (2018) argumentują, że w zrozumieniu brutalnego ekstremizmu przydatne są ramy społeczno-ekologiczne (stosowane przez Światową Organizację Zdrowia (WHO)) wyznaczone dla zajmowania się ryzykiem i czynnikami ochronnymi. Postulują oni, że przemoc międzyludzka to wynik interakcji czynników na czterech poziomach, tj. jednostki, relacji, społeczności i świata społecznego⁽³²⁾.

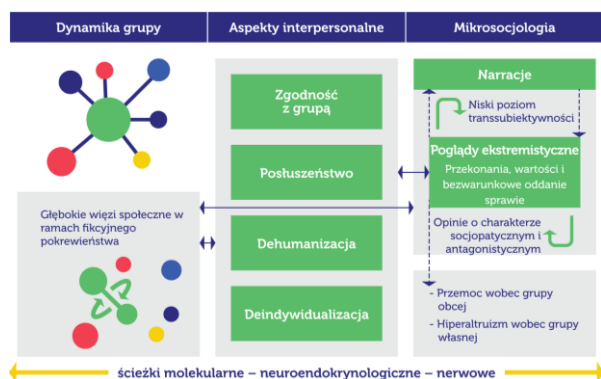
Decety, Pape i Workman (2018) opracowali wielopoziomowe ramy interdyscyplinarne integrujące psychologię społeczną i neurobiologię, by zrozumieć procesy psychologiczne, które leżą u podwalin dynamiki grupy, procesy interpersonalne, wartości oraz procesy mikrosocjologiczne⁽³³⁾. Opracowanie to zawiera wnikliwy wykres powiązań dynamicznych procesów społecznych i poznawczych występujących przy radykalizacji (patrz rys. 1).

⁽³¹⁾ Campelo, N., Oppetit, A., Neau, F., Cohen, D., Bronsard, G. (2018). Who are the European youths willing to engage in radicalisation? A multidisciplinary review of their psychological and social profiles. *European Psychiatry*, 52, 1-14.

⁽³²⁾ Eisenman, D.P., Flavahan, L. (2017). Canaries in the coal mine: interpersonal violence, gang violence, and violent extremism through a public health prevention

lens. *International Review of Psychiatry*, 29(4), 341-349.

⁽³³⁾ Decety, J., Pape, R., Workman, C.I. (2018). A multilevel social neuroscience perspective on radicalization and terrorism. *Social Neuroscience*, 13(5), 511-529.

Rysunek 1. Procesy psychologiczne

Przedruk z: Decety, J., Pape, R., Workman, C.I. (2018). A multilevel social neuroscience perspective on radicalization and terrorism. *Social Neuroscience*, 13(5), 513.

(Obraz w pełnym rozmiarze znajduje się na stronie 33).

Vergani et al. (2018) przeprowadzili systemową analizę zakresu literatury naukowej poświęconej radykalizacji przechodzącej w brutalny ekstremizm z okresu 2001-2015. Opracowanie to wskazuje, że „badania empiryczne w sposób dysproporcjonalny koncentrują się na czynnikach przyciągających, które pojawiają się w 78,4% artykułów, zaś czynniki popychające (pojawiające się w 57,4% artykułów) i czynniki osobiste (pojawiają się w 39,2% artykułów) są – w porównaniu – nie dość dobrze zbadane (34). Co znaczące, Vergani et al. ustalili, że w metodach jakościowych występuje nadreprezentacja czynników przyciągających jako przyczyny radykalizacji, przy jednoczesnym braku zbadania interakcji między czynnikami osobistymi, popychającymi i przyciągającymi. W związku z tym w opracowaniu zaleca się bardziej rygorystyczne projektowanie badań i wykorzystywanie grup

kontrolnych składających się z osób niebędących ekstremistami w celu dokonania rozróżnienia między radykalizacją kognitywną i behawioralną.

Istnieje potrzeba większej liczby badań nad dynamiką i interakcją różnych czynników przyciągających i popychających. Badacze muszą także zyskać lepsze zrozumienie różnych ścieżek radykalizacji.

W jednym z najistotniejszych niedawnych badań opartych na dowodach, przeprowadzonym przez badacza z Uniwersytetu w Aarhus, **Olufa Gøtzsche-Astrup (2018)**, bardzo mocno argumentuje się na rzecz ulepszenia mechanizmów przyczynowości w rozumieniu procesów radykalizacji(35). W tym obszernym przeglądzie literatury przeanalizowano siedem podejść do psychologicznych mechanizmów radykalizacji: (a) teoria niepewności-tożsamości (Hogg, Adelman, 2013); (b) znaczące poszukiwanie/ „3N” (Webber, Kruglandski, 2018); (c) model oddanego aktora (Atran, 2016); (d) mentalność i pogląd na świat (Borum, 2014); (e) reaktywny tryb otwartości (McGregor, Hayes, Prentice, 2015) oraz (f) podejście dwóch piramid (McCauley, Mosalenko, 2017).

Tabela 1

Siedem podejść do psychologicznych mechanizmów radykalizacji						
Teoria	Autorem/autorami	Clasificación	Elementos clave	Mechanismo psicológico	Metodología	Conclusiones
Teoria niepewności tożsamości	Hogg & Adelman (2013)	Teoria tożsamości	Teoria tożsamości i niepewności tożsamości	Deficyt w radzeniu sobie z niepewnością i separacją od grupy	Case study	Uzasadnienie
Procesowanie znaczeń „3N”	Webber & Kruglandski (2018)	Teoria tożsamości	Specyficzne psychologiczne teorie tożsamości	Agresja i unieważnienie tożsamości	Case study	Case study
Model oddanego aktora	Atran (2016)	Teoria tożsamości	Identyfikacja, wartości	Asymetryczne przetwarzanie informacji i brak równowagi między grupami	Case study	Uzasadnienie
Mentalność i pogląd na świat	Borum (2014)	Teoria tożsamości	Składowe wartości i tożsamości	Bezwarunkowe oddanie sprawie i tożsamości	Case study	Uzasadnienie
Reaktywny tryb otwartości	McGregor, Hayes, & Prentice (2015)	Teoria tożsamości	Wzrost tożsamości i tożsamości	Psychologiczny „tryb otwartości”	Case study	Uzasadnienie
Podjęcie dwóch piramid	McCauley & Mosalenko (2017)	Teoria tożsamości	Wzrost tożsamości i tożsamości	Psychologiczny „tryb otwartości”	Case study	Uzasadnienie
				Agresywna radykalizacja religijna	Case study	Uzasadnienie
				Radykalizacja oparta na tożsamości i tożsamości	Case study	Uzasadnienie

Tabela 1. Konkurencyjne teorie

(34) Vergani, M., Iqbal, M., Ilbahar, E., Barton, G. (2018). The three Ps of radicalization: Push, pull and personal. A systematic scoping review of the scientific evidence about radicalization into violent extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-32.

(35) Gøtzsche-Astrup, O. (2018). The time for causal designs: Review and evaluation of empirical support for mechanisms of political radicalisation. *Aggression and Violent Behavior*, 39 (March-April), 90-99.

Przedruk z The time for causal designs: Review and evaluation of empirical support for mechanisms of political radicalisation autorstwa O. Gøtzsche-Astrup, 2018, Aggression and Violent Behavior, 39 (March-April), s. 91.

(Obraz w pełnym rozmiarze znajduje się na stronie 33).

Gøtzsche-Astrup wyróżnił następujące podobieństwa w tych konkurujących teoriach radykalizacji, które widzi jako kierowane:

- normalnymi mechanizmami psychologicznymi, a nie psychopatologią;
- procesami motywacyjnymi, nie zaś instrumentalnymi kalkulacjami ryzyka i nagrody;
- negatywnymi doświadczeniami życiowymi, które stawiają jednostkę w pozycji płynności pod względem fundamentalnych pytań;
- doświadczeniem fundamentalnej niepewności lub utraty znaczenia albo wagi;
- przesunięciem tożsamości społecznej w stronę jednej grupy społecznej, a nie wielu grup;
- dynamiką małych grup kierujących proces w stronę skrajności behawioralnych;
- podwyższonym lękiem dyspozycyjnym, agresją i impulsywnością;
- „uświęconymi wartościami”, widzianymi jako konieczne w późniejszych stadiach radykalizacji;
- psychiczną mentalnością autorytarną, dogmatyczną i fundamentalistyczną;
- negatywnymi emocjami, w szczególności gniewem i pogardą.

W badaniu tym ustalono, że procesy społeczno-motywacyjne są zasadniczo napędzane prymitywnymi mechanizmami agresji, które tworzą negatywny motywacyjny stan umysłu. Negatywne doświadczenia życiowe mogą stać się wyzwaczem, ponieważ „stymulują w jednostce poczucie niepewności co do fundamentalnych pytań egzystencjalnych”, która to jednostka jest

eksploatowana przez subkultury oferujące alternatywę. Dynamika małej grupy przeciwdziała negatywnemu doświadczeniu/emocjom, ale może uwydatniać polaryzację i być kluczowym czynnikiem napędowym przy przekładaniu radykalnych przekonań na działanie. Silne emocje, takie jak gniew i pogarda, są istotnymi motywacyjnymi czynnikami napędzającymi w działaniu zbiorowym. Kolejnym czynnikiem motywacyjnym jest „dynamika tożsamości osobistej i tożsamości społecznej”, która – przez proces „wykorzenia” – prowadzi do tego, że poczucie tożsamości osobistej jednostki słabnie i jest zastępowane przez poleganie na tożsamości społecznej określonych grup. W związku z tym dynamika grupy i radykalizacja są procesami wzajemnie się wzmacniającymi.

Inne podobieństwa zidentyfikowane przez Gøtzsche-Astrup (2018) są ewidentne w roli odgrywanej przez ideologie obejmujące narracje, religie, normy, uświęcone wartości i poglądy na świat, choć jest obecnie zbyt wcześnie, by określić, czy ideologia napędza brutalne zachowanie, czy też jest ona wykorzystywana do racjonalizacji i usprawiedliwienia brutalnego czynu. To pytanie o rolę ideologii jest zbliżone do metadebaty między „radykalizacją politycznego islamu” **według Gillesa Kepela** a „islamizacją radykałów” **Olivera Roya**.

Badanie **Scotta Atrana** nad **uświęconymi wartościami** sugeruje, że poszczególni dżihadyści spajają swoją tożsamość osobistą z tożsamością grupy i wyznają uświęcone wartości, które są wyjątkowo silne i trudne do porzucenia, gdy już staną się oddanymi aktorami. Od tych uświęconych wartości nie można odejść, ale można je poddać reinterpretacji. W podobny sposób w badaniu z Uniwersytetu Oksfordzkiego dotyczącym teorii **skrajnej samoofiary**, pod nadzorem prof. Whitehouse’a, jako kluczowy proces psychologiczny zidentyfikowano „**fuzję tożsamości**”. Ta „fuzja tożsamości” – pierwotne

poczucie jedności z grupą – jest formowana przez emocjonalne doświadczenia, które zmieniają życie, i stanowi motyw stojący za silnym pragnieniem obrony i ochrony pozostałych członków grupy⁽³⁶⁾. Z badania tego płynie wniosek, że interwencja musi koncentrować się na „defuzji”, by zrozumieć przyczynowe ścieżki tego uczucia „współdzielonej istoty” i sposób, w jaki osobiste tożsamości są dzielone z przywiązaniem do grupy. Ten proces „defuzji” analizuje ekstremistów jako tożsamości osobiste i zbiorowe, a także ich sieci społeczne i otaczające ich społeczności (rodzice, przyjaciele, nauczyciele itd.).

Prof. Kevin McDonald, socjolog, wykazał, że różne doświadczenia radykalizacji „podkreślają wcielone wyobrażenia bardziej niż ideologie polityczne [i] teorie spiskowe bardziej niż religia”⁽³⁷⁾. W szczególności McDonald krytykuje modele podatności na radykalizację, gdyż podchodzą one do radykalizacji jako czegoś, „co komuś wyrządzono”, co nie uwzględnia tego rodzaju sprawczości, jaka ma miejsce w doświadczeniach radykalizacji. Tymczasem, jak argumentuje McDonald, radykalizacja jest „procesem społecznym, pełnym wymian, komunikacji i wspólnych emocji”, stając się „formą wcielonej socjalizacji, takiej, w której zdolność do odczuwania pewnych rzeczy sprawia, że można myśleć pewne rzeczy”⁽³⁸⁾. W tym procesie sensorycznym ważnymi składnikami są media

społecznościowe oraz kultura dżihadu. Potrzeba więcej badań empirycznych nad rolą emocji i relacji między czynnikami popychającymi, przyciągającymi i ochronnymi.

Równoległe **prof. Thomas Hegghammar** et al. analizują bogaty zbiór **praktyk kultury dżihadu**, w tym poezję, piosenkę, ikonografię i interpretację snów⁽³⁹⁾. Czynniki te są widocznie obecne, jednak potrzeba dalszych badań nad tym, jak kultura dżihadu wpływa na jednostki i grupy. Badania prowadzone przez **Lohlkera** et al. także podkreślają bogaty świat symboliki dżihadyzmu online⁽⁴⁰⁾.

Inni badacze zajmowali się **ścieżkami radykalizacyjnymi** prowadzącymi do brutalnego ekstremizmu. Francuska badaczka Dounia Bouzar argumentuje, że ekstremiści z Państwa Islamskiego wykorzystują te same cztery etapy rekrutacji w odniesieniu do wszystkich „radykalnych rekrutów”: izolacja od środowiska społecznego oraz indoktrynacja połączona z przyjmowaniem teorii spiskowych, prowadząca rekrutów do podważania wszystkiego; samoidentyfikacja rekrutów jako wybrańców i przyjęcie tożsamości grupy; pełne odcięcie od wpływów zewnętrznych oraz dehumanizacja⁽⁴¹⁾. **Lindekilde** et al. analizują dwie **ścieżki radykalizacyjne samotnych aktorów**: „zmienną” i „autonomiczną”. Ustalili, że pierwsza z nich (zmienna) stanowi „wzorzec radykalizacji, który

⁽³⁶⁾ University of Oxford (2018, March 5). Dying for the group: what motivates the ultimate sacrifice?

Dostępny w Internecie:

<http://www.ox.ac.uk/news/2018-03-05-dying-group-what-motivates-ultimate-sacrifice> and

Whitehouse, H. (2018). Dying for the group: Towards a general theory of extreme self-sacrifice. *Behavioral and Brain Sciences*, 1-64.

⁽³⁷⁾ University of Sydney. (n.d.). Event_Radicalisation.

Dostępny w Internecie: <https://sydney.edu.au/news-opinion/sydney-ideas/2018/radicalisation.html>

⁽³⁸⁾ McDonald, K. (2018). *Radicalization*. Polity Press.

⁽³⁹⁾ Hegghammar, T. (Ed.) (2017). *Jihadi Culture: The Art and Social Practices of Militant Islamists*.

Cambridge: Cambridge University Press.

⁽⁴⁰⁾ Lohlker, R. (Ed.) (2013). *Jihadism: Online discourses and representations*, 2, V&R unipress GmbH.

⁽⁴¹⁾ Bouzar, D. (2016, March 25). *Scientific American Rescue Mission: Freeing Young Recruits from the Grip of ISIS*. Dostępny w Internecie:

<https://www.scientificamerican.com/article/rescue-mission-freeing-young-recruits-from-the-grip-of-isis/>

przede wszystkim obejmuje jednostki o przekonaniach dżihadystycznych, zaś pravicowych ekstremistów przyciąga wzorzec autonomiczny⁽⁴²⁾.

W różnych obszarach kryminologii pojawiły się badania nad **relacją przestępstwo–terroryzm**: teorie napięcia (zablokowane możliwości, przeciwności i stres są warunkami, które sprzyjają alternatywom i anomii); psychologia (koncentracja na wydarzeniach w życiu i znacznej stracie) i socjologia (tworzenie podklasy społeczno-ekonomicznej). Ograniczona mobilność społeczna może produkować „negatywne emocje (gniew i frustrację), co może zmieniać ograniczenia społeczne i moralne nałożone na niekonwencjonalne cele i brutalne środki⁽⁴³⁾. Holenderscy badacze doszli do wniosku, że istnieje korelacja między niskim statusem społeczno-ekonomicznym a przestępcami, którzy popełnili czyny brutalne lub terrorystyczne. Inni badacze uważają **teorię sytuacyjności [situational action theory] w przyczynowości przestępstwa** za przydatne narzędzie analityczne⁽⁴⁴⁾.

Kwestia akulturacji – procesu balansowania dwóch konkurujących ze sobą wpływów kulturowych – i jej potencjalnej roli w radykalizacji także była analizowana przez badaczy. Jednostki będące w niezgodzie z rodzicami i czujące się odrzucone przez społeczeństwo przyjmują trzecią

kulturę, która zapewnia poczucie przynależności – może to prowadzić do zaangażowania w brutalny ekstremizm. W związku z tym podobne procesy zachodzą w kontrkulturze i ścieżkach prowadzących do ekstremizmu i kultury gangów. Dla przykładu, niektórzy badacze zauważają, że samotożsamość i niepewność tożsamości odgrywają kluczową rolę psychologiczną w ekstremizmie⁽⁴⁵⁾.

W niedawnych badaniach nad brutalnym ekstremizmem rozważano rolę **toksycznej męskości**. Badając rolę męskości w przejściu młodych mężczyzn na stronę ekstremizmu, socjolog Michael Kimmel ustalił, że poczucie bycia ofiarą i uprawnienia wynikającego z poszkodowania [aggrieved entitlement], połączone z niepowodzeniami, doprowadziło wielu pravicowców do wewnętrznego poszukiwania odpowiedzi, co uzewnętrzniają, obwiniając systemy, imigrantów lub inne osoby za swoje położenie⁽⁴⁶⁾. To kluczowe dla zrozumienia **roli emocji** i sposobu, w jaki przekształcają się one we wściekłość i gniew w procesie radykalizacji.

Niedawne **francuskie badanie wielodyscyplinarne (2018)**, analizujące powody, dla których radykalny islam przyciąga europejskich nastolatków i młodych dorosłych od 2010 r., sugeruje, że w procesie radykalizacji rolę odgrywa psychopatologia nastolatków⁽⁴⁷⁾. Konkretniej,

⁽⁴²⁾ Lindekilde, L., O'Connor, F., Schuurman, B. (2017). Radicalization patterns and modes of attack planning and preparation among lone-actor terrorists: an exploratory analysis. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 1-21.

⁽⁴³⁾ Ljujic, V., van Prooijen, J.W., Weerman, F. (2017). Beyond the crime-terror nexus: socio-economic status, violent crimes and terrorism. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*, 3(3), 158-172.

⁽⁴⁴⁾ Bouhana, N., Per-Olof, H.W. (2010). Theorizing terrorism: terrorism as moral action: a scoping study. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 2(2), 9.

⁽⁴⁵⁾ Hogg, M.A. (2014). From uncertainty to extremism: Social categorization and identity processes. *Current Directions in Psychological Science*, 23(5), 338-342.

⁽⁴⁶⁾ Kimmel, M.S. (2018). *Healing from hate: How young men get into-and out of-violent extremism*. University of California Press.

⁽⁴⁷⁾ Campelo, N., Oppetit, A., Neau, F., Cohen, D., Bronsard, G. (2018). Who are the European youths willing to engage in radicalisation? A multidisciplinary review of their psychological and social profiles. *European Psychiatry*, 52, 1-14.

badanie prezentuje **interakcję między mechanizmami dorastania i wpływami radykalnymi**: doznawane przez nastolatki zawirowania i osobista niepewność, połączone z wydarzeniami aktywizującymi, zapewniają szczylinę poznawczą, przez którą docierają grupy ekstremistyczne i ideologie oferujące poczucie celu, przynależności i moralnej pewności. W badaniu tym opracowano model trzywarstwowy (warstwa indywidualna, mikrośrodowiskowa i makrośrodowiskowa), w którym czynniki ryzyka rozciągają się od dorastania do „stanu psychiatrycznego, podatności psychologicznej, problemów związanych z porzuceniem, postrzeganej niesprawiedliwości i osobistej niepewności”.

Naukowcy zauważają, że brakuje badań nad **rodzinami i ich rolą w radykalizacji**. Rodziny i związana z nimi dynamika są złożone i mogą zapewniać zarówno czynniki ryzyka, jak i czynniki ochronne w odniesieniu do radykalizacji. Rodziny to szeroka kategoria, warto zatem dokonać rozróżnienia między rodzicami, rodzeństwem, ciotkami i wujami oraz kuzynami. **Spalek (2016)** zauważa, że potrzeba więcej badań nad „różnicami między radykalizacją odwołującą się do przemocy i radykalizacją nieodwołującą się do przemocy; różnicami pokoleniowymi; implikacjami dla rodzin skazanych terrorystów; rodzinami jako źródłem czynników ryzyka i/lub czynników ochronnych w odniesieniu do radykalizacji⁽⁴⁸⁾”.

Napięcia w rodzinach, przemoc w rodzinie, funkcjonalność rodzin i wpływ nieobecności

rodziców lub ich dysfunkcjonalności są czynnikami, które warto mocniej zgłębić. Podobnie warto przeanalizować społeczno-kulturowy kontekst rodzin i ich funkcji w różnych układach kulturowych.

Niedawne badania przeprowadzone przez **Sikkensa, van Sana, Sieckelinka i de Wintera (2018)** ujawniły, że większość rodziców ma trudności z poradzeniem sobie z oznakami radykalizacji u dzieci i nie wie, jak zareagować. W badaniu przeanalizowano, jak rodzice reagują na zainteresowanie dzieci ideologiami ekstremistycznymi. Zaleca się dalsze badania nad wpływem rodzicielskiego wsparcia i kontroli na deradykalizację⁽⁴⁹⁾.

Badania nad radykalizacją dodatkowo komplikuje fakt, że baza wiedzy empirycznej jest dość ograniczona. Jak wykazali **Hafez i Mullins (2015)**, większość badań empirycznych nad radykalizacją młodzieży w Europie rozważa cztery wymiary, to znaczy: pretensje, sieci, ideologie i pomagające struktury wsparcia⁽⁵⁰⁾. Uważają, że badania można ulepszyć na trzy sposoby. Są to: większa współpraca między badaczami i służbami wywiadowczymi, współpraca badawcza przy organizowaniu danych oraz lepsze projektowanie badań, gdyż w przypadku większości z nich wybiera się zmienną zależną, testując tylko teorie z radykalizacją.

Badania **Deckera i Pyrooza (2015)** nad gangami przynoszą cenne lekcje w kontekście badania brutalnego ekstremizmu i radykalizacji. W swojej pracy proponują oni wiele ulepszeń: argumentują na rzecz szeregu triangulacji idei i metod oraz

⁽⁴⁸⁾ Spalek, B. (2016). Radicalisation, de-radicalisation and counter-radicalisation in relation to families: Key challenges for research, policy and practice. *Security Journal*, 29(1), 39-52.

⁽⁴⁹⁾ Sikkens, E., van San, M., Sieckelinka, S., de Winter, M. (2018). Parents' Perspectives on Radicalization: A

Qualitative Study. *Journal of Child and Family Studies*, 27(7), 2276-2284.

⁽⁵⁰⁾ Hafez, M., Mullins, C. (2015). The radicalization puzzle: a theoretical synthesis of empirical approaches to homegrown extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 38(11), 958-975.

zrozumienia symetrii i asymetrii w całym wybranym zbiorze oraz procesów zaangażowania (wycofania) prowadzących do grup lub od nich. Nalegają, by badacze zajęli się zbiorowością – kliką, komórką, grupą lub organizacją – by jej nie pomijali. Zauważają także, że znajomość skuteczności programów powinna być proporcjonalna do inwestycji w te programy. Radzą badaczom, by odróżniali działania instrumentalne od symbolicznych, a także zrozumieli sieć przeciwieństw leżącą u podwalin grup działających poza prawem. Kładą nacisk na to, że z badaniami powinna być związana odpowiedzialność za wyniki fałszywie pozytywne i fałszywie negatywne, a badania porównawcze przyniosą większy wkład w wiedzę niż badania prowadzone w izolacji. Zwracają także uwagę na znaczenie definicji. Podkreślają, że potrzebne jest tworzenie teorii i ich testowanie, oraz przypominają badaczom o wadze roli odgrywanej przez więzienie i kobiety⁽⁵¹⁾.

Badania nad zagranicznymi bojownikami terrorystycznymi (FTF)

W Europie przeprowadzono liczne badania nad FTF. Wiele z nich jest opisowych i nie korzystają one z twardych danych opartych na dowodach, które to dane często są w wyłącznym posiadaniu państwowych służb bezpieczeństwa i wywiadu. Istnieją nieliczne wyjątki – niektóre raporty oparte są na twardych faktach (kompletnych zbiorach danych), wskazując na wiek, płeć, geografę,

czynniki społeczno-ekonomiczne, obywatelstwo i kraj pochodzenia itd.

Kilka **niemieckich agencji bezpieczeństwa (2016)** opublikowało raport dotyczący 784 niemieckich bojowników zagranicznych, ujawniając, że 79% z nich to mężczyźni, a 21% to kobiety, że 61% urodziło się w Niemczech oraz że dwie trzecie miało wpisy w rejestrze karnym.⁵² Choć bojownicy pochodzili ze 162 niemieckich miast, występowała koncentracja siedlisk ekstremizmu, bo zaledwie 13 miast miało więcej niż dziesięciu FTF. Badanie to wskazuje także, że tylko 10% wróciło z powodu rozczarowania. 25% powracających i 22% ich rodziców było gotowych współpracować z władzami państwowymi po powrocie. Co znaczące, ponad 48% powracających bojowników wróciło do kręgów ekstremistów.

Gustafsson i Ranstorp (2017) przeprowadzili badanie 267 z 300 szwedzkich FTF na podstawie zagregowanych danych od szwedzkich służb bezpieczeństwa⁽⁵³⁾. Badanie ujawniło, że 76% było mężczyznami, a 24% kobietami, zaś 70% mieszkało w rejonach objętych segregacją i wrażliwych społecznie. Ponad 80% pochodziło z czterech miast. 75% było obywatelami Szwecji, ale tylko 34% faktycznie urodziło się w tym kraju. Badanie zawiera także ogólnoeuropejski zarys statystyk dotyczących FTF i zestawienie danych. Podkreśla ono geograficzne kuźnie ekstremizmu, mikrofinansowanie ekstremizmu, rolę radykalnych grup zasilających w brutalnym ekstremizmie, a także to, jak powracający bojownicy, wywierają wpływ na podziały

⁽⁵¹⁾ Decker, S.H., Pyrooz, D.C. (2015). 'I'm down for a Jihad': How 100 years of gang research can inform the study of terrorism, radicalization and extremism. *Perspectives on Terrorism*, 9(1), 104-112.

⁵² Oryginalny raport niemieckich agencji bezpieczeństwa został usunięty z Internetu. Podsumowania ustaleń dokonał Daniel Heinke. Heinke, D. (March 2017). German Foreign Fighters in

Syria and Iraq: The Updated Data and Its Implications. *Sentinel*, 10(3), 17-23.

⁽⁵³⁾ Gustafsson, L., Ranstorp, M. (2017). *Swedish foreign fighters in Syria and Iraq: An analysis of open-source intelligence and statistical data*. Swedish Defence University: Arkitektkopia AB. Dostępny w Internecie: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1110355/FULLTEXT01.pdf>

wewnętrzne w społecznościach. Kontynuacyjne badanie (2018) nad salafizmem i dżihadyzmem salafistycznym w Szwecji tworzy mapę różnych hierarchii, ról, funkcji i wpływów w 17 miastach.

Norweska Policyjna Służba Bezpieczeństwa (Politiets sikkerhetstjeneste — PST) opublikowała raport dotyczący 137 dżihadystów popierających przemoc, z których niektórzy stali się FTF: 88% było mężczyznami, a jedynie 12% było kobietami, zaś 86% zradykalizowało się po 2011 r. Raport ujawnia, że 61% wyemigrowało do Norwegii jako nastolatki, a jedynie 21% badanych pochodzących z mniejszości urodziło się i wychowało w Norwegii. Występowała silna korelacja z przestępczością, gdyż 68% było przestępcami, a 46% było zamieszane w brutalne przestępstwo. Co interesujące, PST zauważa, że 17,5% dżihadystów straciło jedno lub oboje rodziców (często przed osiągnięciem 10. roku życia).

Renard i Coolsaet (2018) przedstawili cenne zestawienie dotyczące powracających FTF w Niemczech, Belgii i Holandii⁽⁵⁴⁾. **Opracowanie RAN CoE poświęcone powracającym, pt. Responses to Returnees**, stanowi praktyczny przewodnik praktyka po różnych ścieżkach w zależności od tego, czy powracający jest nieletni, został wysłany

do więzienia lub podlega reintegracji bez pozbawienia wolności⁽⁵⁵⁾. To opracowanie poświęcone powracającym podkreśla wagę zrozumienia roli płci w reagowaniu na powracających. W marcu 2018 r. Dyrektorat Wykonawczy ds. Zwalczania Terroryzmu Rady Bezpieczeństwa ONZ (**UNCTED**) przygotował oparty na badaniach raport poświęcony **powracającym i wyzwaniom reintegracji i rehabilitacji FTF** ⁽⁵⁶⁾. Raport UNCTED podkreśla, że typologie FTF nie odzwierciedlają złożoności ról i wyzwań powracających FTF, oraz to, że zagrożenie może pozostać w uśpieniu przez jakiś czas, a „uwięzienie może opóźnić zagrożenie, jakie stanowią te jednostki, ale go nie zmniejsza”⁽⁵⁷⁾. W szczególności raport UNCTED kładzie nacisk na wagę odpowiednich narzędzi oceny ryzyka.

Istniejące badania nad FTF analizowały **wymiar płci** oraz dobrze udokumentowaną rolę kobiet jako sympatyków, rekrutujących, facylitatorów, bojowników i ofiar⁽⁵⁸⁾. Istotne jest, by lepiej zrozumieć rolę kobiet w ekstremizmie, a także sposoby odpowiedniej reakcji – są to aspekty wymagające dopasowanego podejścia, właściwego dla płci. Co równie ważne, należy nadal analizować **rolę dzieci** pod względem traumy i działań rehabilitacyjnych.

⁽⁵⁴⁾ Renard, T., Coolsaet, R. (2018). Returnees — Who are they, why are they (not) coming back and how should we deal with them? Assessing policies on returning foreign terrorist fighters in Belgium, Germany and the Netherlands. Egmont Paper 101. Brussels: Egmont Institute, February 2018.

⁽⁵⁵⁾ Radicalisation Awareness Network, Centre of Excellence. (2017). *Responses to returnees: Foreign terrorist fighters and their families*. RAN Manual, July 2017. Dostępny w Internecie:

https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/ran_br_a4_m10_en.pdf

⁽⁵⁶⁾ Counter-Terrorism Committee Executive Directorate. (2018). *The challenge of returning and relocating foreign terrorist fighters: Research*

perspectives. CTED Trends Report. Dostępny w Internecie: <https://www.un.org/sc/ctc/wp-content/uploads/2018/04/CTED-Trends-Report-March-2018.pdf>

⁽⁵⁷⁾ Counter-Terrorism Committee Executive Directorate. (2018). *The challenge of returning and relocating foreign terrorist fighters: Research perspectives*. CTED Trends Report, s. 14.

⁽⁵⁸⁾ Winterbotham, E. (2017). Women, gender and Daesh radicalisation: A milieu approach. *The RUSI Journal*, 162(3), 60-72. Patrz też: Cook, J., Vale, G. (2018). *From Daesh to Diaspora: Tracing the Women and Minors of the Islamic State*. ICSR Report.

Luki w badaniach i ustalenia

Podjęto już znaczące działania badawcze, które zwiększają nasze zrozumienie radykalizacji i związanej z nią dynamiki. To bardzo ważne, by mieć tę wiedzę zinwentaryzowaną. Nadal istnieją luki w priorytetowych zakresach badawczych — FTF wciąż wyjeżdżają do stref konfliktu za granicą i badacze muszą zrozumieć ich **motywację oraz mechanizmy, które sprawiają, że wciąż są w ruchu..** W przedmiocie powracających FTF potrzeba więcej informacji o ich **motywacjach i oznakach wycofania**. Kluczowym obszarem polityki jest tu ciągłość interwencji, zarówno w więzieniach, jak i po zwolnieniu więźniów. Niezbędne jest szersze zrozumienie **przyczyn, dla których jednostki się wycofują**, oraz wymaganych warunków dla skuteczności inicjatyw deradykalizacyjnych. Pozostałymi obszarami, w których niezbędne są dalsze badania, są: **wzajemna relacja między elementami składowymi radykalizacji występującymi online i offline**, rola **agentów radykalizacji** oraz **dynamika kuźni radykalizacji**.

Badacze muszą ustalić, jaka jest **krytyczna kombinacja czynników radykalizacji**, oraz jak ma się ona do interwencji. Należy przeprowadzić więcej badań wielodyscyplinarnych nad **ścieżkami radykalizacji**. Jednocześnie do kontekstualizacji obecnych kwestii należy wykorzystać lekcje zaczerpnięte z historycznych przypadków radykalizacji.

Ewaluacje różnych reżimów więziennictwa i ścieżki prowadzące do radykalizacji w

więzieniu i z niej wyprowadzające

Zarówno polityka, jak i badania nadają coraz większy priorytet więzieniom w zwalczaniu brutalnego ekstremizmu. Więzienia przedstawiano jako kuźnie radykalizacji ze względu na to, że rekrutujący ekstremiści wykorzystują sytuację nadmiernego zagęszczenia ludzi, a także to, że często kierownictwo więzienia sobie z tym nie radzi. To, czy zradykalizowani więźniowie powinni być integrowani z główną populacją więźniów, czy też oddzielani w osobnych placówkach z wysokim poziomem zabezpieczeń, pozostaje przedmiotem debaty. Strategie rehabilitacji i reintegracji są także niezmiernie istotne dla wycofywania się i deradykalizacji.

Silke i Veldhuis (2017) przedstawili syntezę głównych ustaleń badawczych na temat więzień i brutalnego ekstremizmu w ostatnich latach. W społeczności badawczej „ogólnie przyjmuje się, że radykalizacja wynika przede wszystkim z połączenia czynników instytucjonalnych, społecznych i indywidualnych, takich jak: nadmierne zagęszczenie i deprywacja, przemoc i dynamika grupy oraz pragnienie ochrony i przynależności”⁽⁵⁹⁾. W szczególności, jak podkreślają, wyróżniają się dwa czynniki: nadmierne zagęszczenie i charyzmatyczne przywództwo. Choć czynniki te wydają się ważne w kontekście gangów więziennych, Silke i Veldhuis wskazują, że baza dowodów jest niewielka i anegdotyczna, gdyż czerpie z niewielkiej liczby studiów przypadku, literatury teoretycznej oraz kryminologicznych badań nad gangami więziennymi.

⁽⁵⁹⁾ Silke, A., Veldhuis, T. (2017). Countering Violent extremism in prisons: A review of key recent research

and critical research gaps. *Perspectives on Terrorism*, 11(5), 2-11.

Co się tyczy **radzenia sobie ze zradyzalizowanymi więźniami**, istnieją różne opinie co do tego, czy lepiej jest ich „koncentrować”, czy „rozpraszać”. W Holandii przestępcy będący brutalnymi ekstremistami podlegają koncentracji, natomiast większość pozostałych krajów „rozprasza” takie jednostki w niewielkiej liczbie placówek z wysokim poziomem zabezpieczeń. Jednak badania Veldhuisa oraz ocena holenderskich przypadków umieszczania przestępców będących brutalnymi ekstremistami w wyspecjalizowanych „oddziałach dla terrorystów” wskazują, że podejście takie przynosi niewielkie skutki czy korzyści⁽⁶⁰⁾. W rzeczy samej tego rodzaju polityka może przynosić efekty odwrotne od zamierzonych i zwiększać rekrutację, sieci i planowanie zarówno w więzieniu, jak i poza nim. Wiele innych krajów wybrało **podejście mieszane, „rozpraszając” przestępców będących brutalnymi ekstremistami** po różnych placówkach z wysokim poziomem zabezpieczeń. Jest jednak jasne, że brakuje badań opartych na dowodach, badań, które mogą niezależnie ocenić korzyści i wady różnych reżimów więziennictwa. Wiadomo, że niezmiernie istotne są bezpieczne i dobrze prowadzone więzienia, gdyż „nieuzasadniona restrykcyjność, problemy z nadmiernym zagęszczeniem, braki personelu, przemoc gangów i zachowania poniżające lub dyskryminujące ze strony personelu więzienia mogą tworzyć alarmujące, stresujące sytuacje, które nie tylko popchną podatnych więźniów w ramiona

charyzmatycznych przywódców ekstremistycznych, ale też same w sobie mogą stworzyć miejsce rozwoju uraz i radykalizacji”⁽⁶¹⁾.

Badania nad **deradykalizacją** przestępców będących brutalnymi ekstremistami, przetrzymywanych w więzieniach, są stosunkowo ograniczone. Spora ich część opiera się na przykładach spoza UE i można by kwestionować to, czy uzyskane w ten sposób doświadczenie ma zastosowanie w radykalnie odmiennych kontekstach.

Imamowie mogą odgrywać niezmiernie istotną rolę w działaniach na rzecz rehabilitacji uwięzionych terrorystów. **Beckford et al. (2005)** ustalili, że religia odgrywa ważną rolę w rehabilitacji muzułmańskich więźniów w Wielkiej Brytanii i Francji. Argumentują oni w szczególności, że imamowie muszą być zaangażowani w działania deradykalizacyjne i „mają poczucie, że jeśli *imamów* nie wykorzystuje się w więzieniach, to jest bardziej prawdopodobne, że więźniowie ulegną radykalizacji po zwolnieniu”⁽⁶²⁾. Potrzebne są badania wspierające szkolenie i weryfikację muzułmańskich kapelanów oraz różne metody interwencji w formie dialogu, a takich badań brakuje. Podobnie istotne jest przeprowadzenie badań nad relacjami między więźniem i personelem więzienia w kontekście radykalizacji i rehabilitacji. Istnieją pewne badania nad tym, jaki wpływ ma zwalczanie brutalnego ekstremizmu na

⁽⁶⁰⁾ Veldhuis, T. (2015). *Captivated by fear: an evaluation of terrorism detention policy*. (Doctoral dissertation, Groningen: The University of Groningen,). Dostępny w Internecie:

https://www.rug.nl/research/portal/files/16347790/Complete_dissertation.pdf

Patrz też: Veldhuis, T.M. (2016). *Prisoner radicalization and terrorism detention policy: institutionalized fear or evidence-based policy making?*, London: Routledge.

⁽⁶¹⁾ Veldhuis, T.M., Lindenberg, S. (2012). Limits of tolerance under pressure: A case study of Dutch terrorist detention policy. *Critical Studies on Terrorism*, 5(3), 425-443.

⁽⁶²⁾ Beckford, J. (2005). Muslim in the Prisons of Britain and France. *Journal of Contemporary of European Studies*, 13(3), 287-297. Patrz też: Awan, I. (2013). Muslim prisoners, radicalization and rehabilitation in British prisons. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 33(3), 371-384.

posługę kapelanów w więzieniach oraz nad erozją jej neutralnej roli w zapewnianiu opieki duchowej⁽⁶³⁾.

Działania na rzecz **reintegracji** są niezmiernie istotne przy zwalnianiu przestępców będących brutalnymi ekstremistami. Proces reintegracji zaczyna się w więzieniu i jest kontynuowany przez cały czas trwania procesu zwalniania oraz działań rehabilitacyjnych. **Dean (2012)** przedkłada, by rehabilitacja przestępców będących terrorystami przechodziła pięciopunktowy proces, który pomaga reintegrować więźniów po ich zwolnieniu.

Te **zdrowe interwencje tożsamościowe** koncentrują się na:

- „Umożliwieniu im spełnienia osobistych potrzeb i pragnień bez angażowania się w grupę, sprawę lub ideologię ekstremistyczną,
- Zajęciu się określonymi postawami lub poglądami, które umożliwiają im robienie krzywdy (lub popieranie robienia krzywdy) innym ludziom,
- Umożliwieniu im wyrażania, tolerowania i radzenia sobie z potężnymi emocjami bez umniejszania i krzywdzenia innych ludzi,
- Nadaniu im poczucia sprawczości, by mogli wziąć większą odpowiedzialność za to, kim są i jak żyją, a także za podejmowane osobiste zobowiązania,
- Zachęcaniu ich do korzystania z alternatywnych metod osiągania celów lub

wyrażania swojego zaangażowania bez naruszania prawa lub powodowania krzywdy innych ludzi”⁽⁶⁴⁾.

Marsden (2015) przedstawia zarys wpływu kilku czynników na obniżenie ryzyka recydywy i zachęcanie do zaniechania. Są to: konstruktywna relacja z wychowawcą przestępcy, motywacja do przystąpienia do procesu rehabilitacji, krytyczne myślenie, zrównoważona tożsamość, uzdrowienie podziałów rodzinnych, szkolenie, zatrudnienie i edukacja, odrzucenie zasadności przemocy/przestępstwa w odpowiedzi na żale oraz poruszenie kwestii zaprzeczania i minimalizowania przestępstwa⁽⁶⁵⁾. Opracowanie to zaleca zmianę punktu koncentracji z ryzyk i słabości na podejście oparte na silnych punktach w celu zrównoważenia metodologii oceny ryzyka. Co ważne, w badaniu tym korzystano z technologii użytkowej o mnogich cechach (**MAUT**), zaprojektowanej w celu poznania skuteczności pracy z przestępcami będącymi brutalnymi ekstremistami i terrorystami. Podobnie w artykule Barrelle „Pro-Integration: Disengagement and Life after Extremism” (2015) wskazano przydatne ramy, które mogą służyć zrozumieniu procesów wycofywania się⁽⁶⁶⁾.

W ramy metodologiczne **Gielena (2018)**, przewidziane dla programów wyjścia dla dżihadystek, włączono model „Pro-Integration” Barrelle (2015), który mierzy pozytywne poziomy zaangażowania społecznego w relacjach

⁽⁶³⁾ Todd, A.J. (2013). Preventing the 'neutral' chaplain? The potential impact of anti-'extremism' policy on prison chaplaincy. *Practical Theology*, 6(2), 144-158.

⁽⁶⁴⁾ Dean, C., (2012). Intervening effectively with terrorist offenders. *Prison Service Journal, Special edition: Combating extremism and terrorism*, Issue 203. Dostępny w Internecie:

<https://www.crimeandjustice.org.uk/sites/crimeandju>

[stice.org.uk/files/PSJ%20September%202012%20No.%2020203.pdf](https://www.stice.org.uk/files/PSJ%20September%202012%20No.%2020203.pdf)

⁽⁶⁵⁾ Marsden, S.V. (2015). Conceptualising 'success' with those convicted of terrorism offences: Aims, methods, and barriers to reintegration. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 7(2), 143-165.

⁽⁶⁶⁾ Barrelle, K. (2015). Pro-integration: disengagement from and life after extremism. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 7(2), 129-142.

społecznych, mechanizmach radzenia sobie, tożsamości, ideologii i zorientowaniu na działanie⁽⁶⁷⁾.

Należy przestudiować programy wycofywania się w środowiskach więzień, jak uczyniła to **Cherney (2018)**, analizując program interwencyjny pt. Model Aktywnego Zintegrowanego Wsparcia (**PRISM**), mający na celu osiągnięcie wycofania się, a istniejący w australijskiej prowincji Nowa Południowa Walia⁽⁶⁸⁾.

Jednym z zasadniczych powodów braku badań nad uwięzionymi przestępcami będącymi brutalnymi ekstremistami jest trudność w uzyskaniu dostępu do więzień na potrzeby badań terenowych, gdyż istnieją ograniczenia w dostępie do danych będących w posiadaniu instytucji więziennictwa.

Silke i Veldhuis (2017) zidentyfikowali znaczące luki w badaniach w więzieniach oraz badaniach nad działaniami rehabilitacyjnymi i reintegracyjnymi po zwolnieniu. Należy podjąć badania w środowisku więzienia nad występującymi mechanizmami społecznymi i psychologicznymi (dlaczego niektóre jednostki się radykalizują, a inne nie?). Ponadto potrzeba też więcej badań nad dynamiką powstawania więziennych gangów brutalnych ekstremistów oraz sposobami możliwych interwencji w te procesy ze strony personelu więzienia. Istnieje bardzo mało opracowań poświęconych nieletnim przestępcom będącym brutalnymi ekstremistami. Należy skoncentrować więcej wysiłku na wyzwaniach leżących przed przestępcami będącymi brutalnymi ekstremistami po

opuszczeniu więzienia, a także na dynamice recydywy. Lastly, Silke i Veldhuis nalegają, by badacze prowadzili prace ewaluacyjne dotyczące programów więzienia i kar w zawieszeniu, skoncentrowanych na przestępcach będących terrorystami lub brutalnymi ekstremistami⁽⁶⁹⁾.

Luki w badaniach i ustalenia

Badania nad ERG 22+ uwzględniają kwestię walidacji i ścieżek prowadzących do radykalizacji i z niej wyprowadzających. Badania państwowych władz brytyjskich obejmujące ponad 170 islamistów i 22 czynniki wskazują, że wszystkie czynniki są istotne. Co zaskakujące, **zaburzenia zdrowia psychicznego** okazały się jednym z najniższych czynników obecnych w grupie, co kontrastuje z ustaleniami z innych badań. Wskazują one, że czynniki powodzenia w programach wyjścia w więzieniach obejmują **brak recydywy, nieprzestępczą tożsamość oraz alternatywy rozstrzygnięcia niesprawiedliwości** (był to jeden z najwyższych czynników ryzyka w badaniu ERG 22+). **VERA-2 i ERG 22+ wydają się porównywalne**, gdyż zostały opracowane przy użyciu tego samego zbioru danych i ustaleń badawczych.

Istnieje bardzo ograniczona liczba badań empirycznych nad reżimami więziennictwa. Do oceny ryzyka w więzieniach stosuje się bardzo różne podejścia, gdyż różne są konteksty w poszczególnych krajach UE. Bardzo istotne jest, by **odróżnić radykalizację zwykłych więźniów od utrwalenia postaw skazanych ekstremistów.** Łączenie podejść (**rozproszenie i koncentracja**) to

⁽⁶⁷⁾ Gielen, A.-J. (2018). Exit programmes for female jihadists: A proposal for conducting realistic evaluation of the Dutch approach. *International Sociology*, 33(4), 454-472.

⁽⁶⁸⁾ Cherney, A. (2018). Evaluating interventions to disengage extremist offenders: a study of the Proactive Integrated Support Model

(PRISM). *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 1-20.

⁽⁶⁹⁾ Silke, A., Veldhuis, T. (2017). Countering Violent Extremism in Prisons: A Review of Key Recent Research and Critical Research Gaps. *Perspectives on Terrorism*, 11(5), 2-11.

najlepsze rozwiązanie (w zależności od kontekstu). Badania wskazują, że kluczowym elementem udanej interwencji jest **wykwalfikowany personel więzienia**, który z pewnością siebie potrafi radzić sobie z sytuacjami i problemami.

Znaczne wyzwanie stanowi **dostęp badaczy do uwięzionych ekstremistów**. Wiele badań empirycznych objętych jest klauzulą tajności i są one publikowane dopiero po upływie kilku lat, kiedy tracą już istotność i przydatność.

Problemy ze zdrowiem psychicznym wydają się pojawiać częściej w przypadku **samotnych aktorów** niż w przypadku członków ugrupowań terrorystycznych.

Zajęcie się grupami wrażliwymi (dzieci, migranci i osoby poszukujące ochrony międzynarodowej)

Badania nad dziećmi i brutalnym ekstremizmem zostały w przeważającej mierze zaniedbane. Istnieją badania nad rekrutacją i radykalizacją dzieci przyjętych w szeregi ISIS oraz nad szeregiem powiązanych konsekwencji (leczenie traumy, relacje rodzinne, kwestie oceny ryzyka bezpieczeństwa itd.). Większość opracowań mocniej koncentrowała się na zjawisku rekrutacji dzieci do ISIS niż na badaniu działań rehabilitacyjnych i reintegracyjnych. Wiele zależy od sytuacji środowiskowej (np. rodziny, szkoły)

oraz od tego, czy dziecko jest podatne na radykalizację, czy też już zostało zradykalizowane.

Lynch (2016) wskazuje, jak zajmować się zespołem stresu pourazowego (PTSD) i traumą u dzieci powracających ze stref konfliktu. Konkretniej rzecz biorąc, to opracowanie przedstawia szczegółowe wytyczne odnośnie do sposobu identyfikacji i pracy z dziećmi narażonymi na ryzyko oraz metod terapeutycznych radzenia sobie z traumą⁽⁷⁰⁾. W opracowaniu autorstwa **Simi (2016)** poświęconym zwolennikom białej supremacji odnotowano, że znacząca część ekstremistów, z którymi przeprowadzono wywiady, doświadczała dysfunkcji rodziny i padła w dzieciństwie ofiarą przemocy fizycznej i seksualnej⁽⁷¹⁾.

Stanley et al. (2018) badali rolę pracowników socjalnych zajmujących się przypadkami dzieci w zradykalizowanej sytuacji. Zalecają oni, by przed podjęciem wizyt domowych u rodzin ze zradykalizowaną młodzieżą pracownicy socjalni nabrali umiejętności w czterech obszarach: „1) umiejętność pracy z rodziną – praca z dynamiką rodziny, władzą i kontrolą i angażowanie dalszych członków rodziny, korzystanie z narzędzi ekomapy i genogramu, (2) umiejętności analizy politycznej i ideologicznej, (3) myślenie o ryzyku na poziomie zaawansowanym, (4) opracowanie socjologicznego wyobrażenia (Mills 1959), umożliwiającego nawiązanie kontaktu z daną osobą w kontekście i podkreślającego siły z przeszłości jako mające wpływ na to, gdzie jesteśmy dzisiaj”. Podobnie w badaniu **Stanley et al. (2018)** udostępniono praktyczne narzędzia i

⁽⁷⁰⁾ Radicalisation Awareness Network, Centre of Excellence (2016). *Child returnees from conflict zones*. RAN Issue Paper, November 2016. Prepared by Orla Lynch. Dostępny w Internecie: Dostępny w Internecie: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-

[papers/docs/issue_paper_child_returnees_from_conflict_zones_112016_en.pdf](#)

⁽⁷¹⁾ Simi, P., Sporer, K., Bubolz, B.F. (2016). Narratives of childhood adversity and adolescent misconduct as precursors to violent extremism: A life-course criminological approach. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 53(4), 536-563.

metody interwencji do radzenia sobie z rodzinami oraz potencjalnie zradykalizowanymi dziećmi. Konkretniej rzecz biorąc, doradzają stosowanie w sytuacji rodzinnej podejść opartych na silnych punktach, takich jak: Signs of Safety, the Family Group Conference (FGC), The Good Lives Model of Offender Rehabilitation (GLM) oraz the Capabilities Approach (CA) ⁽⁷²⁾.

Kolejnym ważnym tematem jest zajęcie się **się radykalizacją w sytuacji edukacyjnej**. Znaczna część prac akademickich poświęconych edukacji i radykalizacji w Wielkiej Brytanii została zdominowana przez dyskurs „bezpieczeństwa”. W innych pracach zasadnie kwestionuje się trudną rolę, jaką mają nauczyciele w wykrywaniu odbiegającego od norm zachowania, gdyż „uczący są nieświadomie wciągani przez ich uczniów do wyobrażeń z cyklu «czarny charakter–ofiara»” ⁽⁷³⁾. Lecz badacze proponują także różne metody wzmacniania u młodzieży czynników ochronnych w placówkach edukacyjnych. Dla przykładu, **Sewell i Hulusi** (2016) przygotowali przegląd literatury dotyczącej psychologicznych teorii osobistej niepewności i reaktywny tryb otwartości ⁽⁷⁴⁾.

Złożoność integracyjna (IC) to inicjatywa z Cambridge, która równoważy nadmierne uproszczenia w zakresie wartości, myślenia i tożsamości przez zmianę „mentalności młodzieży

dzięki poszerzonym wartościom, myśleniu i złożoności tożsamości, przy użyciu nauki z działania, ćwiczeń grupowych i materiałów multimedialnych” ⁽⁷⁵⁾. Interwencje IC w Irlandii Północnej, na przykład, przyniosły zwiększone zdolności zarządzania kognitywnego (i emocjonalnego) w kontekstach pokonfliktowych u młodych osób.

Kwestia brutalnego ekstremizmu i radykalizacji w odniesieniu do **uchodźców i/lub osób poszukujących ochrony międzynarodowej** jest złożona i niejednoznaczna i nie została tak naprawdę w żadnym stopniu zbadana. Istnieje znaczna liczba badań nad brutalnym ekstremizmem i podatnymi społecznościami uchodźczymi **poza** Europą, ale bardzo niewiele z nich dotyczy UE. W tych nielicznych badaniach podnosi się, że uchodźcy lub osoby poszukujące ochrony międzynarodowej są podatne na działania rekrutujących ekstremistów z powodu zachęt finansowych lub poszukiwania sensu celowości albo tożsamości społecznej. Kiedy **De Bie et al. (2014)** analizowali kontakt między sieciami dżihadystycznymi a podatnymi imigrantami w Holandii, ustalili, że sieci dżihadystyczne oferują poczucie przynależności, natomiast relacja była przede wszystkim zakorzeniona w bardziej pragmatycznym, finansowym interesie. ⁽⁷⁶⁾ Praca Eleftheriadou (2018) przedstawia kompleksowy model

⁽⁷²⁾ Stanley, T., Guru, S., Gupta, A. (2018). Working with prevent: Social work options for cases of 'radicalisation risk'. *Practice*, 30(2), 131-146.

⁽⁷³⁾ Sieckelink, S., Kaulingfreks, F., De Winter, M. (2015). Neither villains nor victims: towards an educational perspective on radicalisation. *British Journal of Educational Studies*, 63(3), 329-343.

⁽⁷⁴⁾ Sewell, A., Hulusi, H. (2016). Preventing radicalisation to extreme positions in children and young people. What does the literature tell us and should educational psychology respond?. *Educational Psychology in Practice*, 32(4), 343-354.

⁽⁷⁵⁾ Davies, L. (2018). Review of educational initiatives in counter-extremism internationally. The Segerstedt Institute, Report 5. University of Gothenburg.

Dostępny w Internecie:
https://segerstedtinstitutet.gu.se/digitalAssets/1673/1673173_review-of-educational-initiatives-180110.pdf

⁽⁷⁶⁾ de Bie, J.L., de Poot, C.J., van der Leun, J.P. (2014). Jihadi networks and the involvement of vulnerable immigrants: reconsidering the ideological and pragmatic value. *Global Crime*, 15(3-4), 275-298.

rozumienia radykalizacji w środowisku uchodźczym⁽⁷⁷⁾.

Jasno widać, że istnieje pilna potrzeba badań skoncentrowanych na grupach wrażliwych oraz powiązaniu z brutalnym ekstremizmem lub radykalizacją, szczególnie młodzieży, a także uchodźców i osób poszukujących ochrony międzynarodowej. Zakres, w którym można rozpocząć prace badawcze, to obozy dla uchodźców na Bliskim Wschodzie oraz analiza wzorców i trendów w porównaniu z doświadczeniami w Europie.

Luki w badaniach i ustalenia

Dobrym miejscem na skierowane do dzieci działania z zakresu zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu są sale lekcyjne. Główne wyzwanie dla nauczycieli stanowi mówienie w klasie **o tematach wrażliwych i kontrowersyjnych**. Istnieje potrzeba dalszych badań nad **kwestiami religijnym w określonym kontekście i kulturze oraz nad dynamiką społeczną, relacjami płci lub związkami**. Takie prace badawcze powinny rozróżniać poszczególne grupy wiekowe uczniów.

Inne zidentyfikowane obszary badawcze to możliwy udział **uchodźców lub osób poszukujących ochrony międzynarodowej** w spiskach terrorystycznych, **dzieci powracające ze stref konfliktu** oraz **podatność dzieci na propagandę brutalnego ekstremizmu online**.

Kluczowe jest zrozumienie **wpływu samowystarczalności** (np. mieszkanie i bezpieczeństwo zatrudnienia) we wzmacnianiu odporności społeczności podatnych na radykalizację. Badacze w Amsterdamie opracowali interesującą metodologię weryfikacji pod kątem samowystarczalności, która przynosi obiecujące

rezultaty w odniesieniu do brutalnych ekstremistów. Ważne jest też sprawdzanie pod względem zdrowia psychicznego, ponieważ wielu ekstremistów wykazywało symptomy problemów psychiatrycznych. Należy podjąć dalsze badania nad **kwestiami zdrowia psychicznego (w tym traumą)**.

Zajmowanie się w pracach związanych z zapobieganiem i zwalczaniem brutalnego ekstremizmu grupami wrażliwymi, bez stygmatyzacji, to kolejny temat wymagający uwagi. Ponadto praca z tymi grupami przynosi znaczące problemy związane z **poufnością i udostępnianiem informacji**, co jest jeszcze jednym obszarem, w którym brakuje badań.

Idee ekstremistyczne i ich rozpowszechnianie za pośrednictwem Internetu lub innych mediów

Istnieje ogromny zasób literatury akademickiej poświęconej brutalnemu ekstremizmowi i mediom społecznościowym. Nasz krótki przegląd tej literatury skoncentruje się na terroryzmie/ekstremizmie i mediach społecznościowych oraz implikacjach dla zwalczania propagandy przy użyciu narracji przeciwnych i alternatywnych.

Weimann (2006, 2015) przedstawił zarys dynamicznej relacji między brutalnymi ekstremistami i terrorystami w mediach społecznościowych, a konkretniej rzecz biorąc sposobu, w jaki terroryści różnymi metodami

⁽⁷⁷⁾ Eleftheriadou, M. (2018). Refugee Radicalization/militarization in the age of the

European refugee crisis: A Composite model. *Terrorism and Political Violence*, 1-22.

wykorzystują Internet⁽⁷⁸⁾. **Fisher (2015)** opublikował powiązany z tematem artykuł pt. „Swarmcast: How Jihadist Networks Maintain a Persistent Online Presence”⁽⁷⁹⁾. **Ingram (2016)** przedstawił ramy dla analizy sposobu, w jaki wojownicza propaganda islamistyczna i system przekazywania wiadomości „zapewniają sympatykom system znaczeń, który formuje ich postrzeganie świata”, za pomocą procesu, w którym manipuluje się wiernych odbiorców do legitymizowania przemocy i sięgania po nią⁽⁸⁰⁾. W metodologii **Bergera (2017)** rozpisano propagandę ekstremistyczną przy użyciu ram opartych na połączeniach, które wskazują tematy eksploatowane przez ugrupowania ekstremistyczne do mobilizowania potencjalnych rekrutów⁽⁸¹⁾.

Winter (2015) przeanalizował propagandę ISIS i różne tematy występujące w propagandzie ISIS w mediach społecznościowych: miłosierdzie, przynależność, brutalność, bycie ofiarą, wojnę i utopię⁽⁸²⁾. **Glazzard (2017)** postuluje badanie brutalnego ekstremizmu jako narracji w sensie literackim w celu zrozumienia kreatywnych źródeł

inspiracji brutalnym ekstremizmem⁽⁸³⁾. **Halverson et al. (2011)** przedstawili ramy poznania „narracji nadrzędnych” lub „systemów opowieści”, które animują propagandę dżihadystów⁽⁸⁴⁾. **Schmid (2015)** zidentyfikował kilkanaście tematów narracyjnych ISIS, które ujawniają słabe punkty, i wskazał drogę do opracowania przekonujących kontrargumentów⁽⁸⁵⁾.

Niektóre badania koncentrują się na wykorzystaniu przez ugrupowania terrorystyczne różnych **strategii budowania tożsamości**. **Rothenberger et al. (2018)** przeanalizowali dyskurs budujący tożsamość pięciu ugrupowań terrorystycznych w mediach społecznościowych przy użyciu pięciu makrostrategii dyskursu. W opracowaniu zauważono, że ugrupowania terrorystyczne stosowały strategię demontażu (rozbioru) i zniszczenia oraz strategię usprawiedliwienia i relatywizacji przy jednoczesnej budowie silnych granic (myślenie w kategoriach „my–oni”): „dehumanizacja wrogów, usprawiedliwienie moralne, przerzucenie winy,

⁽⁷⁸⁾ Weimann, G. (2006). *Terror on the Internet: The new arena, the new challenges*. US Institute of Peace Press. Patrz też: Weimann, G. (2015). *Terrorism in Cyberspace*. Columbia University Press.

⁽⁷⁹⁾ Fisher, A. (2015). Swarmcast: How jihadist networks maintain a persistent online presence. *Perspectives on Terrorism*, 9(3), 3-20.

⁽⁸⁰⁾ Ingram, H.J. (2016). Deciphering the siren call of militant Islamist propaganda. International Centre for Counter-Terrorism (ICCT), September 2016.

⁽⁸¹⁾ Berger, J.M. (2017). Deconstruction of identity concepts in Islamic state propaganda. A linkage-based approach to counter-terrorism strategic communications. Za pośrednictwem Międzynarodowego Centrum ds. Zwalczenia Terroryzmu (ICCT). Europol Public Information. Dostępny w Internecie: https://icct.nl/wp-content/uploads/2017/06/bergerjm_deconstructionofislamicstatetexts.pdf

⁽⁸²⁾ Winter, C. (2015). Documenting the virtual ‘caliphate’. *Quilliam Foundation*, 33, 1-50. Dostępny w Internecie: <http://www.aloufok.net/caliphate.pdf>

⁽⁸³⁾ Glazzard, A. (2017). Losing the plot: Narrative, counter-narrative and violent extremism. International Centre for Counter-Terrorism (ICCT) Research Paper, May 2017. Dostępny w Internecie: <https://icct.nl/wp-content/uploads/2017/05/ICCT-Glazzard-Losing-the-Plot-May-2017.pdf>

⁽⁸⁴⁾ Halverson, J., Corman, S., Goodall, H.L. (2011). *Master narratives of Islamist extremism*. New York: Palgrave Macmillan Springer.

⁽⁸⁵⁾ Schmid, A.P. (2015). Challenging the narrative of the Islamic State. International Centre for Counter-Terrorism (ICCT) Research Paper, June 2015. <https://icct.nl/wp-content/uploads/2015/06/ICCT-Schmid-Challenging-the-Narrative-of-the-Islamic-State-June2015.pdf>

presunięciu odpowiedzialności i bagatelizowanie efektów szkodliwych”⁽⁸⁶⁾.

Zwracając się w stronę całego szeregu środków zwalczania wykorzystywanych online w mediach społecznościowych, **Greenberg (2016)** przedstawił ogólny zarys (np. zakłócanie, dywersja i zaangażowanie alternatywne, przekazy przeciwne), a także konkretne rekomendacje.⁸⁷ **Braddock and Horgan (2015)** sprawdzili, czy i w jaki sposób narracje są przekonujące, a także prześledzili rozwój ukierunkowanych tematów kontrnarracji⁽⁸⁸⁾. Van Eerten et al. (2017) przedstawili wszechstronny przegląd przekazów przeciwnych, przekazów alternatywnych oraz komunikacji strategicznej ze strony władz państwowych⁽⁸⁹⁾. The **Institute for Strategic Dialogue (Tuck, Silverman, 2016)** przygotował bardzo przydatny podręcznik kontrnarracji, zawierający konkretne rady⁽⁹⁰⁾.

Choć wkład naukowy jest większy niż w większości przypadków, nadal istnieje pilna potrzeba zbadania wpływu różnych rodzajów kontrnarracji: które działają, a które nie i – co ważne – dlaczego?

Luki w badaniach i ustalenia

Istnieje duży zasób wyników badań poświęconych **ewolucji propagandy brutalnych ekstremistów i terrorystów w mediach społecznościowych**.

Znacznym wyzwaniem **dla organów ścigania** przy wykrywaniu propagandy ekstremistycznej na otwartych platformach i w sieci „dark web” jest interpretacja, wydobycie esencji i podsumowanie treści **w wielu językach**. W działaniach związanych z wczesnym wykrywaniem ważne jest **wstępne przesiewanie (zautomatyzowane)**. Należy przeprowadzić więcej badań nad przyczynami, dla których ugrupowania ekstremistyczne **przenoszą się z jednej platformy mediów społecznościowych na drugą**.

Rozważając skuteczność narracji alternatywnych i kontrnarracji, przydatne jest uwzględnienie **algorytmów biologicznych, efektu echo i baniek informacyjnych**. Z **neurologicznego punktu widzenia**, kiedy zagrożone są czyjeś podstawowe wartości i tożsamość, reaguje nie kora przedczołowa, tylko ciało migdałowate – to sprawia, że jednostki czują się zagrożone. Zmiana umysłów wymaga szczeliny poznawczej i preferuje się raczej **podkreślanie wspólnych wartości niż dążenie do konfrontacji**. Potrzebne są dalsze badania, które łączyłyby neurobiologię i psychologię w odniesieniu do brutalnego ekstremizmu.

Brakuje także badań nad **treściami i mechanizmami mowy nienawiści**, szczególnie dotyczących **spektrum propagandy od prawicowego populizmu po ekstremizm**. Media

⁽⁸⁶⁾ Rothenberger, L., Müller, K., Elmezeny, A. (2018). The discursive construction of terrorist group identity. *Terrorism and Political Violence*, 30(3), 428-453.

⁽⁸⁷⁾ Greenberg, K. (2016). Counter-radicalization via the Internet. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 668(1), 165-179.

⁽⁸⁸⁾ Braddock, K., Horgan, J. (2016). Towards a guide for constructing and disseminating counternarratives to reduce support for terrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 39(5), 381-404.

⁽⁸⁹⁾ van Eerten, J.J., Doosje, B., Konijn, E., de Graaf, B.A., de Goede, M. (2017). *Developing a social media*

response to radicalization: The role of counter-narratives in prevention of radicalization and de-radicalization. University of Amsterdam. Dostępny w Internecie:

https://www.wodc.nl/binaries/2607_Volledige_Tekst_tcm28-286136.pdf

⁽⁹⁰⁾ Tuck, H., Silverman, T. (2016). *The counter-narrative handbook*. Institute for Strategic Dialogue. Dostępny w Internecie:

https://www.jugendundmedien.ch/fileadmin/user_upload/3_Medienkompetenz/Gegennarrative/Counter-narrative-Handbook_1.pdf

społecznościowe są **wielowymiarowe** — jednostki nie tylko konsumują propagandę, ale także ją tworzą. Przydatna byłaby analiza koncepcyjna tej dynamiki i tego, co oznacza ona dla procesów radykalizacji.

Niewystarczające są także prace poświęcone interakcji między propagandą a **nowymi technologiami i platformami mediów**.

Ewaluacja i udane interwencje w zakresie zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu

Istnieje niewiele prac akademickich poświęconych metodom ewaluacji w zapobieganiu i zwalczaniu brutalnego ekstremizmu. Jednym z głównych punktów krytyki w dziedzinie zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu jest brak empirycznych danych, które można wykorzystać, oceniając skuteczność środków. **Mastroe (2016)** zarysował niektóre z powiązanych wyzwań: „zidentyfikowanie zmiennej wyniku; dostępność danych do analizy; zidentyfikowanie ram czasowych analizy; oraz krzyżowe porównanie przypadków w odniesieniu do wyników ewaluacji”⁽⁹¹⁾.

US Institute of Peace (Holmer et al., 2018) rozważył szereg wyzwań koncepcyjnych i

praktycznych przy mierzeniu wpływu i wartości programów zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu: należy do nich przyczynowość, uwzględnienie ogromnej liczby zmiennych, rozważenie wariacji kontekstowych, opracowanie ważnych wskaźników i zebranie istotnych oraz wiarygodnych danych, jak również pomiar relacji i sieci społecznych⁽⁹²⁾.

Gielen (2017a) zbadał dogłębnie szereg metod ewaluacji: ewaluacja skutku, ewaluacja pragmatyczna, ewaluacja oparta na teorii, ewaluacja procesu i ewaluacja realistyczna. W opracowaniu przeanalizowano 73 różne badania/programy znalezione w literaturze akademickiej oraz leżące u ich podstaw metody ewaluacji⁽⁹³⁾.

W innym badaniu **Gielen (2017b)** wypowiedział się w sprawie opracowania interwencji z zakresu zapobiegania i zwalczania brutalnego ekstremizmu, radząc, jak poniżej.

- „Programy CVE powinny być skierowane na żale, przyczyny i czynniki ryzyka, które prowadzą do brutalnego ekstremizmu.
- Należy poczynić wyraźne rozróżnienie między programem CVE a interwencjami.
- Sformułowanie celów.
- Odpowiednio do nich zidentyfikowanie docelowych grup odbiorców.
- Sformułowanie teorii zmiany dla każdego (pod)programu CVE i interwencji.
- Wykorzystanie istniejących teorii i ewaluacji.

⁽⁹¹⁾ Mastroe, C. (2016). Evaluating CVE: Understanding the recent changes to the United Kingdom’s implementation of *Prevent*. *Perspectives on Terrorism*, 10(2), 50-60. Dostępny w Internecie: <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/501/989>

⁽⁹²⁾ Holmer, G., Bauman, P., Aryaeinejad, K. (2018). *Measuring Up: Evaluating the impact of P/CVE Programs*. United States Institute of Peace (USIP).

Dostępny w Internecie:

<https://www.usip.org/sites/default/files/2018-09/preventing-counteracting-violent-extremism-measuringup.pdf>

⁽⁹³⁾ Gielen, A.-J. (2017). Countering violent extremism: A realist review for assessing what works, for whom, in what circumstances, and how? *Terrorism and Political Violence*, 1-19.

- Sformułowanie inteligentnych wskaźników na trzech poziomach.
- Włączenie badaczy/ osób przeprowadzających ewaluację w prace przed realizacją.
- Zażądanie od partnerów zewnętrznych wyczerpującego planu projektu.
- [Zastosowanie] zbierania danych różnymi metodami”⁽⁹⁴⁾.

RAND Corporation (2017) przekazała cenne lekcje w tym obszarze przy okazji opracowywania zestawu ewaluacyjnego do programu RAND⁽⁹⁵⁾.

Luki w badaniach i ustalenia

Ewaluacja powinna być ujęta w projektach od początku i od początku powinni w niej brać udział praktycy tak, by mogli ją zaakceptować. **Ewaluacja wpływu** i praca na rzecz podejść opartych na dowodach to w tym zakresie najwyższe priorytety. Badania zwykle nadmiernie koncentrują się na problemie (przyczyny radykalizacji), a nie na rozwiązaniu (skutki interwencji P/CVE).

Badania powinny koncentrować się na **ewaluacji podejść z udziałem wielu podmiotów**, a nie tylko na pojedynczych projektach i interwencjach. Generyczna prewencja działa zwykle najlepiej na tych, którzy jej nie potrzebują. W związku z tym badania powinny **lepiej określać grupę docelową prewencji i uzasadnienie tego wyboru**.

Badacze są w najlepszej pozycji, by pomóc w **opracowaniu metod i wskaźników do pomiaru**

efektu i wyniku, zamiast ograniczać się do ewaluacji realizacji i produktu końcowego.

Decydenci powinni unikać używania terminu „najlepsze praktyki”, gdyż nie istnieją uniwersalne punkty odniesienia. Dokładniejszy alternatywny termin to **„dobre lub inspirujące praktyki”**.

Badania wskazują, że **koledzy pełnią rolę strażników** i lepiej niż rodzicom wychodzi im zwalczanie radykalizacji oraz jej sygnalizowanie.

CVE nie powinno się zajmować wyłącznie dobrą praktyką, lecz koncentrować także na **dobrych ludziach**: w przypadkach zakończonych powodzeniem interwencja niekoniecznie stanowi czynnik decydujący. Równie dobrze za sukces może być odpowiedzialny praktyk, który przeprowadzał interwencję. Ten aspekt należy uwzględnić jako punkt do rozważenia i nadal go badać.

Badania wskazują, że zwiększona odporność jest ważna, ale musi funkcjonować na kilku poziomach (szkoły, domu, zaangażowania społeczności i kolegów). **Priorytet należy nadać ewaluacji interwencji wtórnych i trzecich**, gdyż te obszary są celem.

Wnioski z badań nad P/CVE spoza UE

Literatura z dziedziny rozwoju i bezpieczeństwa jest znacząco bogata w dane i objęta rygiem naukowym. Zarówno z raportów, jak i opracowań naukowych sporządzonych przez Department for International Development (DFID), US Agency for

⁽⁹⁴⁾ Gielen, A.-J. (2017). Evaluating countering violent extremism. In L. Colaert (Ed.). *De-radicalisation – Scientific insights for policy*, 101-118. Flemish Peace Institute. Dostępny w Internecie: https://www.flemishpeaceinstitute.eu/sites/vlaamsvredesinstituut.eu/files/files/reports/deradicalising_eng_lowres.pdf#page=103

⁽⁹⁵⁾ Beaghley, S., C. Helmus, T., Matthews, M., Rajeev, R., David, S., Amanda, K., A. Brown, M. (2017). *Development and pilot test of the RAND program evaluation toolkit for countering violent extremism*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. Dostępny w Internecie: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1700/RR1799/RAND_RR1799.pdf

International Development (USAID) i różne organy ONZ, związanych z przygotowaniem programów CVE i środkami ewaluacji, można wyciągnąć wiele cennych wniosków.

Badanie **RUSI (Glazzard et al., 2015)** poświęcone **czynnikom napędzającym brutalny ekstremizm** jest bardzo przydatne w analizie ważności różnych hipotez i jej konsekwencji dla DFID⁽⁹⁶⁾. Dodatkowo **RUSI (Khalil, Zeuthen, 2016)** zapewniło wytyczne dla decydentów i realizatorów programów CVE i redukcji ryzyka (deradykalizacji)⁽⁹⁷⁾.

Przegląd stanu badań przygotowany przez **United Nations University**, a poświęcony **dzieciom i ekstremalnej przemocy**, ujawnił, że dzieci przyłączają się do niepaństwowych ugrupowań zbrojnych z kilku powodów: potrzeby przynależności, poszukiwania znaczenia, sieci rówieśniczych, akumulacji ryzyka, zachowania impulsywnego i buntu wobec władzy. Ponadto dzieci sięgają po przemoc z powodu tożsamości wewnętrzgrupowej, miłości wewnętrzgrupowej, dehumanizacji i norm społecznych oraz deradykalizacji⁽⁹⁸⁾.

Opracowanie **UNDP *Journey to Extremism in Africa* (Ojielo, 2017)** prezentuje **przyczyny, konsekwencje i trajektorie brutalnego ekstremizmu**⁽⁹⁹⁾. W szczególności w opracowaniu tym zawarto kilka ważnych rekomendacji: odejście wyłącznie od środków bezpieczeństwa, gdyż reakcje kierowane bezpieczeństwem przynoszą efekt odwrotny od pożądanego; określone obszary geograficzne (kuźnie) stanowią większe ryzyko; istotne jest zajęcie się przyczynami strukturalnymi i poczynienie rozróżnienia między interwencjami związanymi konkretnie z P/CVE a interwencjami istotnymi dla P/CVE.

Opracowana przez **UNESCO (Alava, 2017)** globalna mapa badań nad **młodzieżą i brutalnym ekstremizmem w mediach społecznościowych** wykazała, że media społecznościowe są nie tyle **inicjatorem** lub **przyczyną** przemocowego zachowania, lecz ułatwiają proces radykalizacji⁽¹⁰⁰⁾. W tym samym temacie Defence Research and Development Canada przedstawiło oparty na dowodach przegląd literatury i projektów z zakresu CVE w mediach społecznościowych⁽¹⁰¹⁾.

⁽⁹⁶⁾ Allan, H., Glazzard, A., Jespersen, S.T., Sneha Reddy Winterbotham, E. (2015). *Drivers of violent extremism: Hypotheses and literature review*. Royal United Services Institute (RUSI). Dostępny w Internecie: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a0899d40f0b64974000192/Drivers_of_Radicalisation_Literature_Review.pdf

⁽⁹⁷⁾ Khalil, J., Zeuthen, M. (2016). *Countering violent extremism and risk reduction: A guide to programme design and evaluation*. Royal United Services Institute (RUSI) Whitehall Report 2-16. Dostępny w Internecie: https://rusi.org/sites/default/files/20160608_cve_and_rr_combined.online4.pdf

⁽⁹⁸⁾ Littman, R. (2017). *Children and extreme violence: Insights from social science on child trajectories into and out of non-state armed groups. 'State of research' brief*. United Nations University. Dostępny w Internecie:

http://collections.unu.edu/eserv/UNU:6290/unu_brief_s_SocialScience.pdf

⁽⁹⁹⁾ Ojielo, O. (2017). *Journey to extremism in Africa: Drivers, incentives and the tipping point for recruitment*. United Nations Development Programme (UNDP). Dostępny w Internecie: <http://journey-to-extremism.undp.org/content/downloads/UNDP-JourneyToExtremism-report-2017-english.pdf>

⁽¹⁰⁰⁾ Alava, S., Frau-Meigs, D., Hassan, G. (2017). *Youth and violent extremism on social media: Mapping the research*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) Publishing. Dostępny w Internecie: <http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002603/260382e.pdf>

⁽¹⁰¹⁾ Waldman, S., Verga, S. (2016). *Countering violent extremism on social media: An overview of recent*

Hedayah, kolejny ważny ośrodek doskonalenia w dziedzinie CVE, co roku dokonuje aktualnego przeglądu prac akademickich dotyczących CVE oraz kwestii związanych z brutalnym ekstremizmem⁽¹⁰²⁾.

Kwestia **reintegracji dzieci-żołnierzy** to kolejny ważny zasób wiedzy, który potencjalnie można przenieść na działania związane z dziećmi, ekstremizmem i traumą w UE. Liczne międzynarodowe organizacje pomocowe, organizacje rozwojowe i społeczność naukowa wyciągnęły ważne wnioski w kwestii dzieci-żołnierzy pod względem prewencji, demobilizacji i reintegracji.

Luki w badaniach i ustaleniach

Istnieje ogromna liczba badań i doświadczeń poza UE, należy zatem nadać priorytet bliższej współpracy w celu wymiany badań i wniosków. Znalazienie wytycznych opartych na dowodach stanowi ciągłe wyzwanie także poza UE, gdzie obserwuje się podobne doświadczenia. Przeprowadzanie ewaluacji i nacisk na kwestie związane ze zdrowiem psychicznym są tematami priorytetowymi.

Wiele ważnych rzeczy można się nauczyć od **Canada Centre for Community Engagement and Prevention of Violence**, które w ciągu ostatniej dekady inwestowało w projekty i badania. Dla przykładu, wśród badanych tematów znalazły się pytania o to, **kiedy i dlaczego ruchy religijne sięgają po przemoc, o etykę zbiorowości** (jak normy sprawiedliwości wpływają na zachowanie i reakcje jednostek), a także o zyskanie lepszego

zrozumienia **czynników ochronnych w społecznościach**.

Hedayah co roku organizuje konferencję badawczą, podczas której inwentaryzuje się ważne **ustalenia badawcze z różnych regionów świata**, dotyczące: roli **narracji i kontrnarracji**; roli **plci** w działaniach P/CVE; **działań reintegracyjnych** oraz działań P/CVE w **sektorze edukacji** itd. Śledząc i otrzymując informacje o podobnych działaniach w innych miejscach, można wyciągnąć istotne wnioski, a inwentaryzacja wiedzy z zakresu P/CVE jest kluczowa. Poza UE przeprowadzono bardzo wiele prac dotyczących roli kobiet i działań reintegracyjnych.

Program wyjścia **Social Welfare, Academics and Training (SWAaT) dla Pakistanu** wykazuje wysokie odsetki **reintegracji** młodych chłopców przy niskiej recydywie. W tym lokalnym kontekście kluczowe jest zrozumienie i zajęcie się kwestiami zdrowia psychicznego (szczególnie PTSD).

Istnieją wspólne czynniki prowadzące do ścieżek [radikalizacji] (żale społeczne, bieda, analfabetyzm) i zapobiegające radykalizacji (poczucie przynależności i włączenia, umiejętność krytycznego myślenia). Ponadto można wyciągnąć wiele ważnych wniosków z prac poza UE w zakresie włączania przywódców religijnych w zapobieganie brutalnemu ekstremizmowi.

Wnioski dla badań

Brakuje badań opartych na dowodach, w szczególności na temat wpływu interwencji P/CVE, w tym wpływu interwencji z udziałem

literature and Government of Canada projects with guidance for practitioners, policy-makers, and researchers. Defence Research and Development Canada. Scientific Report DRDC-RDDC-2016-R229. Dostępny w Internecie: http://cradpdf.drdc-rddc.gc.ca/PDFS/unc262/p805091_A1b.pdf

⁽¹⁰²⁾ Hedayah. (b.d.). Publications: Reports. Dostępny w Internecie: <http://www.hedayahcenter.org/publications/89/report>

wielu podmiotów. Co za tym idzie, badania nad ewaluacją wpływu i wpływ interwencji z udziałem wielu podmiotów (a nie tylko pojedyncze projekty lub interwencje) powinny otrzymać wśród badaczy wysoki priorytet. Niezbędne są także badania nad **czynnikami ochronnymi i odpornością.**

Bardzo istotne jest kontynuowanie **dialogu trójstronnego:** powodzenie i wpływ prac badawczych zależy od odbiorców. Badania nie powinny być prowadzone w izolacji, ale raczej we **współpracy z decydentami i praktykami.** Aby współpraca była udana, interesariusze powinni nauczyć się **ufać sobie nawzajem i używać tego samego języka.** Można to osiągnąć jedynie poprzez zapewnienie więcej możliwości interakcji i budowania relacji. Jedyną możliwą ścieżką stanowi wyznaczenie **krajowych punktów kontaktu dla badaczy P/CVE.**

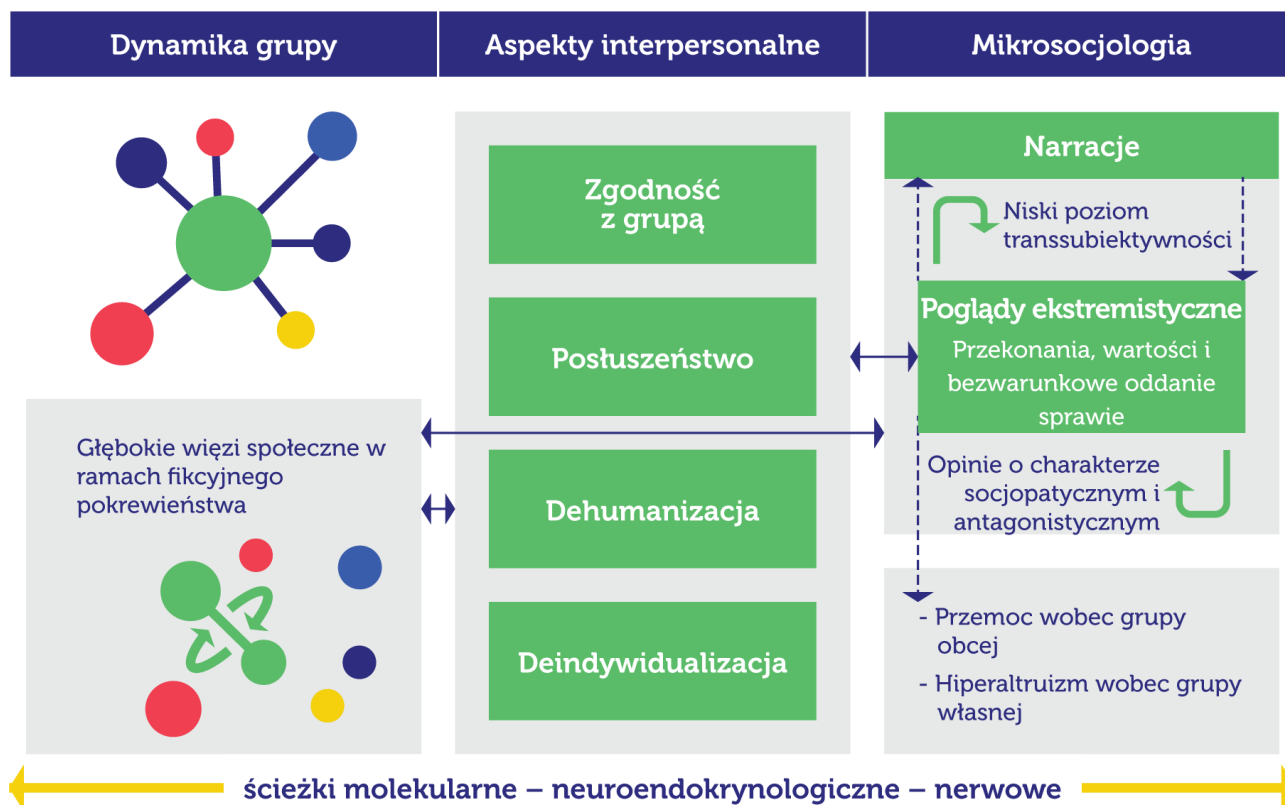
Jednocześnie istotnym jest **panowanie nad oczekiwaniami.** Wynikiem prac badawczych jest wiedza, a nie rozwiązania. Zarówno praktycy, jak i badacze powinni być włączeni i zaangażowani od początku ewaluacji lub projektu badawczego, by panować nad oczekiwaniami.

UE odgrywa ważną rolę w zbliżeniu badań, praktyki i tworzenia polityki. Środki na badania powinny obejmować **wydzielony budżet** dla rozdziału dotyczącego implikacji dla praktyków i decydentów, napisanego w konkretny i zwięzły sposób. EU nie powinna działać w izolacji od reszty świata. Istnieje **bogaty zasób danych i wiedzy na innych kontynentach,** a praca badaczy na całym

świecie może zostać przyspieszona i ulepszona dzięki wspólnym staraniom.

Proponowane tematy przyszłych badań:

- osoby poszukujące ochrony międzynarodowej, które wyczerpały wszystkie środki prawne,
- relacja między zmianą zachowania online i offline,
- czynniki odporności,
- rozbieżne opinie różnych podmiotów dotyczące istotnej zmiany (analiza przebiegu życia),
- wsparcie rodziny,
- praca ze społecznościami wrażliwymi bez stygmatyzacji,
- poufność, przepisy prawa dotyczące prywatności i udostępnianie informacji w ramach P/CVE,
- rola płci w radykalizacji i P/CVE,
- wpływ edukacji religijnej,
- wpływ masowej migracji na radykalizację społeczności przyjmujących i środki zapobiegawcze (od gościnności do wrogości),
- wpływ ideologii,
- długoterminowa trwałość środków i mechanizmów P/CVE (niższy poziom zagrożenia terrorystycznego oznacza mniejsze zasoby),
- mowa nienawiści, propaganda i jej wpływ,
- ekstremizm prawicowy,
- wpływ interwencji z udziałem wielu podmiotów.

Rysunek 1: Procesy psychologiczne Przedruk z „A multilevel social neuroscience perspective on radicalization and terrorism” autorstwa J. Decety, R. Pape and C.I. Workman, 2018, *Social Neuroscience*, 13(5), str. 513.

Tabela 1

Siedem podejść do psychologicznych mechanizmów radykalizacji						
Teoria	Kluczowe opracowania	Główne założenia	Zmienna zależna	Wsparcie – wartość wewnętrzna –	Wsparcie – wartość zewnętrzna –	Sostegno – validità della misurazione
Teoria niepewności-tożsamości	Hogg & Adelman (2013)	Teoria tożsamości motywacyjnej i społecznej	Dołączanie do radykalnych ugrupowań i wspieranie ich Autokratyczne przywództwo	Fsilna	Umiarkowana	Obszar koncentracji
Poszukiwanie znaczenia/ „3N”	Webber & Kruglanski (2018)	Społeczna psychologiczna teoria motywacyjna	Agresja i wrogość behawioralna	Obszar koncentracji	Silna	Obszar koncentracji
Model oddanego aktora	Atran (2016)	Ideologia, wartości	Rozpoczęcie postrzegania zachowania przemocowego, odbiegającego od punktu widzenia większości, jako społecznie normatywnego	Umiarkowana	Silna	Umiarkowana
Mentalność i pogląd na świat	Borum (2014)	Rozróżnienie między czynnikami związanymi z mentalnością i czynnikami związanymi z poglądem na świat	Bezwarunkowe zobowiązanie, poświęcenie i gotowość do ekstremalnych zachowań dla dobra grupy	Obszar koncentracji	Obszar koncentracji	Umiarkowana
Reaktywny tryb otwartości	McGregor, Hayes, & Prentice (2015)	Ramy motywacyjne obejmujące osobowość i dynamikę społeczną	Psychologiczny „klimat” zwiększający ryzyko zaangażowania w brutalny ekstremizm	Obszar koncentracji	Umiarkowana	Obszar koncentracji
Podejście dwóch piramid	McCauley & Moskaleiko (2017)	Wyróżniająca opinia i działanie	Agresywna radykalizacja religijna	Obszar koncentracji	Umiarkowana	Obszar koncentracji
			Radykalna opinia (wsparcie) i radykalne działanie (intencje behawioralne)	Obszar koncentracji	Silna	Silna

Tabela 1: Konkurencyjne teorie Przedruk z: „The time for causal designs: Review and evaluation of empirical support for mechanisms of political radicalisation” autorstwa O. Gøtzsche-Astrup, 2018, *Aggression and Violent Behavior*, 39 (March-April), str. 91.

Skróty

CA	Podejście oparte na możliwościach (Capabilities Approach)
CBPR	Badanie uczestniczące oparte na społeczności
CIPDR	Międzyministerialny Komitet ds. Zapobiegania Przesłępstwom i Radykalizacji (Comité interministériel de prévention de la délinquance et de la radicalization)
CNRS	Francuski Narodowy Ośrodek Badań Naukowych (Centre national de la recherche scientifique)
COSPRAD	Rada Naukowa ds. Procesów Radykalizacji (Conseil scientifique sur les processus de radicalisation)
CVE	Zwalczanie brutalnego ekstremizmu
CYBERA	CYBER-VERA
DARE	Baza danych i ocena ryzyka brutalnych ekstremistów
DFID	Departament Rozwoju Międzynarodowego (Department for International Development) (Wielka Brytania)
ERG 22+	Wytyczne dotyczące ryzyka ekstremizmu
FGC	Konferencja Grup Rodzinnych (Family Group Conference)
FTF	Zagraniczni bojownicy terrorystyczni
RODO	Unijne Rozporządzenie o ochronie danych osobowych
GLM	Model Dobrego Życia
IC	złożoność integracyjna
ICCT	Międzynarodowe Centrum ds. Zwalczania Terroryzmu (International Centre for Counter-Terrorism)
OŚ	Organy ścigania
MADDD-or-Rad-17	Model analizy na potrzeby odróżnienia zaburzeń urojeniowych od radykalizacji przekonań skrajnych – czynnik 17
MAUT	Technologia użytkowa o mnogich cechach
NGO	Organizacja pozarządowa
PRISM	Model Aktywnego Zintegrowanego Wsparcia (Proactive Integrated Support Model)

PST	Norweska Policyjna Służba Bezpieczeństwa (Politiets sikkerhetstjeneste)
PTSD	Zespół stresu pourazowego (post-traumatic stress disorder)
RAN	Sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (Radicalisation Awareness Network)
RUSI	Royal United Services Institute (Królewski Instytut Służb Połączonych)
SAVE	Strukturalna ocena brutalnego ekstremizmu
SPJ	Strukturalna ocena profesjonalna
SWAaT for Pakistan	Zabezpieczenie społeczne, naukowcy i szkolenie dla Pakistanu
TRAP-18	Protokół oceny radykalizacji terrorystów
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
UNCTED Terroryzmu	Rada Bezpieczeństwa ONZ, Dyrektorat Wykonawczy ds. Zwalczenia
UNDP	Program Rozwojowy ONZ
UNESCO	Organizacja Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury
USAID	US Agency for International Development (Agencja USA ds. Rozwoju Międzynarodowego)
USIP	United States Institute of Peace (Instytut Pokojowy USA)
VAF	Ramy oceny podatności
VERA-2	Ocena ryzyka brutalnego ekstremizmu, wersja 2